

Umijeće suhozidne gradnje

Codacci, Enea

Master's thesis / Diplomski rad

2025

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:399804>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-11**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Fakultet ekonomije i turizma

«Dr. Mijo Mirković»

ENEA CODACCI

UMIJEĆE SUHOZIDNE GRADNJE

Diplomski rad

Pula, 2025.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet ekonomije i turizma
«Dr. Mijo Mirković»

ENEA CODACCI

UMIJEĆE SUHOZIDNE GRADNJE

Diplomski rad

JMBAG: 0145007636, izvanredni student

Studijski smjer: Kultura i turizam

Predmet: Nematerijalna kulturna baština

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Etnologija i antropologija

Znanstvena grana: Etnologija

Mentor: red. prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Pula, siječanj 2025.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Enea Codacci, kandidat za magistra Kulture i turizma, izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju bilješke i bibliografija. Izjavljujem da ni jedan dio Diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, te ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad na bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli 31. siječnja 2025.

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOGA DJELA

Ja, Enea Codacci, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, nositelju prava korištenja, da moj diplomski rad pod nazivom „Umijeće suhozidne gradnje“ upotrijebi da tako navedeno autorsko djelo objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te preslika u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

U Puli 31. siječnja 2025.

SADRŽAJ

Uvod	1
1. Povijest suhozidne gradnje	3
2. Geografska rasprostranjenost	8
3. Suhozidna gradnja u Hrvatskoj	17
3.1. Suhozidi	17
3.2. Građevine	24
3.2.1. Kažuni.....	25
3.2.2. Bunje.....	26
3.2.3. Trimi.....	27
3.3. Ostale suhozidne strukture	28
3.3.1. Cisterne.....	28
3.3.2. Lokve.....	29
3.3.3. Peći i ognjišta.....	31
4. Tehnike i znanja	32
5. Nematerijalna kulturna baština	36
6. Valorizacija i promocija	41
6.1. Valorizacija.....	41
6.2. Promocija.....	43
7. Park kažuna Vodnjan	46
8. Zaključak	51
Popis literature	53
Popis priloga	56
Sažetak	58

Uvod

Cilj ovog diplomskog rada i istraživanja je prikazati značaj i umijeće suhozidne gradnje kao vrijedan primjer nematerijalne kulturne baštine. Značaj ovog kulturno-povijesnog fenomena prisutnog u našim krajevima, ali i u susjednim zemljama, može se promatrati kao element kulturnog identiteta, ali i kao faktor ekonomskog i društvenog razvoja te kao iznimnu turističku atrakciju.

Umijeće suhozidne gradnje odnosi se na gradnju kamenih konstrukcija, objekata i zidova, slaganjem kamena na kamen, bez korištenja drugih vezivnih materijala osim, u nekim slučajevima, suhe zemlje.

Ovaj primjer nematerijalne kulturne baštine bit će prije svega analiziran i predstavljen s aspekta tradicijskog oblika gradnje, prenošen generacijama s koljena na koljeno, ali će se isto tako predstaviti s gledišta i područja povijesti, zemljopisa, arhitekture, društvenog značaja i turizma.

Na temelju gore navedenog, strukturirano je sljedeće istraživanje u osam glavnih poglavlja. Rad je strukturiran na način da se od općih, generalnih tema, u kojima se objašnjavaju osnovni pojmovi, krenulo prema prikazivanju konkretnih primjera. Nakon *Uvoda*, u prvom poglavlju predstavljena je povijest suhozidne gradnje te su predstavljeni bitni oblici u kojoj je susrećemo, vrste kamenih zidova i građevina. U drugom poglavlju prikazana je geografska rasprostranjenost i popis zemalja u kojima je prisutna uporaba predmetne vrste gradnje, s naglaskom na zemlje koje su službeno podržale nominaciju pri UNESCO-u. U trećem poglavlju predstavljena je suhozidna gradnja u Hrvatskoj, od suhozida, građevina i ostalih struktura. U četvrtom poglavlju definirani su ključni i važni pojmovi, znanja i tehnike. U petom poglavlju prikazana je važnost suhozidne gradnje kao primjer nematerijalne kulturne baštine pod zaštitom UNESCO-a i institucija u Republici Hrvatskoj. U šestom poglavlju istaknuta je važnost valorizacije i promocije suhozidne gradnje, od njezine zaštite do razvoja u svojstvu turizma. U sljedećem poglavlju, sedmom, prikazan je „Park kažuna“ u Vodnjanu kao primjer dobre prakse i promocije ovog oblika nematerijalne kulturne baštine. Na

samome kraju, kao osmo poglavlje slijedi Zaključak. Nakon toga slijede popis literature, popis priloga i sažetak.

U ovom su radu korištene metode analize, komparacije i deskripcije. Za izradu ovog diplomskog rada koristila se dostupna stručna literatura u obliku knjiga, monografija, internetskih izvora, kao i ostala literatura koja je usko povezana s odabranom temom. U radu su navedeni tekstovi, članci i izvori koji su se koristili tijekom istraživanja, uključujući radove iz antropologije, arhitekture, povijesti i kulturoloških studija koji se odnose na umijeće suhozidne gradnje.

1. Povijest suhozidne gradnje

Kao što je već navedeno u uvodu, u ovome radu umijeće suhozidne gradnje promatrano je kao društveni i civilizacijski fenomen. Ključno za ovo istraživanje bit će, dakle, prikazati istinsku vezu između *čovjeka i kamena*.

Povijesno gledano, čovjek je od pamtivijeka koristio ponajviše kamen kao materijal za izgradnju vlastitih domova, grobnica i sakralnih objekata. Može se stoga reći da je između njih stvorena neraskidiva veza, kao izraz svakodnevnice i vječnosti. Kako bi se što bolje razumio odnos između kamena i čovjeka kroz vrijeme, u ovome će se poglavlju kronološki i povijesno, prikazati upravo taj njihov *zajednički put*.

Iako je tema ovog diplomskog rada usko vezana za umijeće suhozidne gradnje jednostavnih zahvata, u kontekstu ruralnog i tradicijskog graditeljstva, neizostavno je, međutim, spomenuti u ovome dijelu divovske kamene građevine nastale u prošlom vremenskom razdoblju. Naime, prva asocijacija s takvim vrstama građevina podsjeća nas na velike prapovijesne civilizacije koje su ostale upamćene po svojoj *megalitskoj kulturi* u kamenu.

Megalitska kultura odnosi se na ljudsku aktivnost vezano uz korištenje megalita (velikih komada kamena) za suhozidnu gradnju raznih objekata. Megalitska arhitektura prisutna je od prapovijesti te ju karakterizira gradnja spomenika, hramova, raznih kulturnih objekata i utvrda ogromnih dimenzija. Iste ili slične građevine od kamena prisutne su diljem Zemlje i pripadaju različitim prapovijesnim civilizacijama, poput piramida u Egiptu te Srednjoj i Južnoj Americi, do kulturnih spomenika na Britanskim otocima (*Stonehenge*) i na Sredozemlju (Malta, Sardinija itd.). Može se, dakle, vidjeti da je megalitska arhitektura jedna od najstarijih i najdifuznijih graditeljskih kultura u kamenu, koja datira svoje početke u razdoblje neolitika (Šaravanja i sur., 2022., str. 72.-73.).

Na tragu toga, Eduard Kale (1990., str. 13.-14.) navodi da je ljudska civilizacija upravo u kamenom dobu (*neolitik* i *mezolitik*) doživjela svoj najznačajniji razvoj. Kamen je tada, uz drvo, bio glavni materijal koji se koristio te je baš po njemu to razdoblje i dobilo ime. Gradeći prva naselja, ljudi su se nastanjivali na jednome mjestu, pripitomljavali su prve

vrste životinja (koze, ovce i dr.), te izrađivali prva oruđa (sjekire, motike, košare, užad i dr.).

Važno je naglasiti da su takve promjene donijele do složenijih odnosa u ljudskim zajednicama i da je to pridonijelo unaprjeđenju društvenog, ali i duhovnog života.

Nakon promatranja umijeća suhozidne gradnje u obredne i elitističke svrhe (hramovi i palače), u nastavku ovog rada će se ona prikazati u svojoj jednostavnijoj formi, u svojstvu gradnje prvih nastambi za ljude, kao i u svim ostalim oblicima u kojima se ona pojavljuje.

Na tragu toga Luciano Lago (1996., str. 96.) navodi da „premda se bez vezivnog sredstva slagao i kamen megalitskih vojnih i sakralnih građevina ili grobnica helenskog i pred helenskog razdoblja, tu nije riječ o istoj izgradnji“.

„Tako se zapravo, kada se govori o načinu izgradnje u suhozidu – nastavlja Lago – misli na siromašan postupak, gdje vlada izravan odnos s okolišem, gdje se ne koriste drugi materijali“.

Rossit (2017., str. 350.) navodi da je početak takve vrste gradnje teško smjestiti u određeno vremensko razdoblje jer je puno naroda različitih kultura i karakteristika živjelo u obližnjim prostorima i bliskom vremenskom razdoblju te da postoji osnovana mogućnost da su oni utjecali jedni na druge. Za šire područje u našem okruženju, mnogi znanstvenici pripisuju početak takvih ostvarenja u razdoblje oko 2000. godine pr. Kr. U to vrijeme došlo je do migracije kultura s jugoistočnog dijela Sredozemlja prema zapadu, koje su na taj način sa sobom dovele slične sustave gradnje. Mnogi nalazi posjeduju obilježja koja jasno pripisuju ovu vrstu gradnje istočnjačkoj tradiciji jer su jako slične i podsjećaju na tehnike gradnje grobova, u obliku *tholosa*¹, s područja visoravni Anatolije i otočja istočnoga Sredozemlja. Nadalje, isti autor (Rossit, 2017., str. 358.) prema G. Rohlfisu navodi da „kružne su kuće s krovom u obliku kupole pronađene u Asiriji, Etruščani su gradili grobnice čiji je krov poprimao oblik kupole, dok se u starom Rimu tradicije ove vrste građevina nastavila sve do vremena štovanja božice Veste. U

¹ Kružne kamene građevine sa stožastim ili nadsvođenim krovom, prisutne u starogrčkoj arhitekturi i u mikenskom razdoblju. Tholoi su bile velike ceremonijalne grobnice, ponekad ugrađene u rubove brda, Izvor: <https://www.britannica.com/technology/tholos-architecture>, (Pristup: 15. listopada 2024.)

Andaluziji, Portugalu, Irskoj, Velikoj Britaniji i Francuskoj su pronađene prapovijesne nastambe okruglog oblika.“

Vidljivo je, dakle, da se predaja i tehnika suhozidne gradnje sličnih građevina koristila od prapovijesti, pa preko antike, te se očito nastavila i u srednjem vijeku jer se sačuvala i opstala do današnjih dana. U radu će se kasnije analizirati i aspekt transnacionalnosti, to jest prisutnosti geografske rasprostranjenosti fenomena suhozidne gradnje u različitim zemljama.

No, nastavivši s kronološkim tijekom razvoja suhozidne gradnje na našim prostorima, Bodrožić i suradnici (2013., str. 14.) navode da su najdrevniji suhozidni objekti, datirani u brončano doba, pronađeni na istočnom dijelu Jadrana i da su pripadali predilirskim i ilirskim utverdama (*gradine*) i grobnim humcima (*tumuli*). Sudbina mnogih gradina je da su kroz povijest, posebice u antici i u srednjem vijeku, nadograđene i postala moderna urbana naselja, dok su tumuli vandalizirani u potrazi za raznim blagima. Međutim, mnogo je nalaza opstalo do danas, te se i nalaze ponajviše na vrhovima brežuljaka duž cijele jadranske obale, od Istre, Dalmacije pa sve do Albanije.

Najvažnija i možda najpoznatija gradina kod nas je Monkodonja (Sl. 1) i nalazi se u blizini Rovinja.

Slika 1. Gradina Monkodonja

Izvor: <https://rovini.com.hr/monkodonja/> (Pristup: 15. listopada 2024.)

Klara Buršić-Matijašić (1998., str. 13.) opisuje kako je gradina Monkodonja smještena na uzvisini između Rovinja i Bala na oko 40 metara nadmorske visine. Brežuljak na kojemu se nalazi predmetna gradina je oblika nepravilne elipse te je to i osnovni oblik tog prapovijesnog naselja (približno 240 x 160 m).

Pitoreskno je kako Bodrožić i suradnici (2013., str. 14.) Monkodonju nazivaju i *Istarskom Mikenom*, upravo kako bi naglasili njezinu relevantnost i značenje među svim ostalim gradinama.

Isti autori spominju još jedno važno kameno zdanje koje se nalazi u Istri kraj Rovinja, tumul Maklavun (Sl. 2). Smješten u blizini Rovinjskog Sela, ovaj tumul predstavlja jedno od značajnijih lokaliteta iz razdoblja prapovijesti. Koristio se kao grobna građevina, a njegovo istraživanje pruža uvid u kulturu, običaje i život ljudi koji su živjeli na tom području.

Slika 2. Tumul Maklavun

Izvor: <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1568/maklavun> (Pristup: 15. listopada 2024.)

Udaljena samo kilometar i pol zračne linije od tumula Maklavun, u Općini Kanfanar, nalazi se gradina Karaštak. Kako navodi Klara Buršić-Matijašić (1997., str. 77.), gradinu prvi put krajem 19. stoljeća spominje čuveni talijanski arheolog Carlo Marchesetti,

poznat po istraživanjima prapovijesnih gradina diljem Istre. Iako nema puno dostupne literature vezano za navedenu gradinu, ono što je ističe su još uvijek dobro sačuvani dijelovi kamenih zidova u tehnici suhogradnje, za koje su se koristili veliki kameni blokovi. Zanimljivost ove gradine predstavlja i hodnik omeđen s obje strane s vertikalno usađenim kamenim pločama (Sl. 3).

Slika 3. Gradina Karaštak

Izvor: <https://blog.dnevnik.hr/viatrrix/> (Pristup: 18. listopada 2024.)

Očita je zajednička koncepcija prapovijesnih gradina gdje su fortifikacijske zidine bile izgrađene od grubo obrađenog kamena, u dva ili više koncentrična prstena u obliku kruga ili elipse, koja su pratila konfiguraciju terena na uzvisinama.

Zaključno, možemo se složiti da je umijeće suhozidne gradnje, kroz povijest i različite civilizacije pokazalo ljudsku sposobnost prilagodbe i interakcije s okolišem. Danas, dok se suočavamo s izazovima klimatskih promjena i održivosti, bitno je ponovno otkriti i unaprijediti ovakve tradicionalne prakse koje nam nude estetska, ali i inovativna i prihvatljiva rješenja.

2. Geografska rasprostranjenost

Umijeće suhozidne gradnje tradicionalna je tehnika gradnje koja se oduvijek koristi u različitim regijama svijeta, a karakterizira je slaganje kamena na kamen bez upotrebe vezivog materijala. Ova tehnika ima dugu povijest i može se pronaći u mnogim kulturama, u kontekstima gdje su prirodni materijali poput stijena i kamenja bili lako dostupni, poglavito u planinskim ili ruralnim područjima.

Mnoge kružne i/ili pravokutne građevine u kamenu izgrađene su diljem Europe, posebice u sredozemnim zemljama ili u onima koje s njima graniče, poput Turske, ali i u predjelima azijskog kontinenta, na sjeveru Afrike i Južne Amerike.

Međutim, za potrebe ovoga rada predmetno zemljopisno područje biti će obuhvaćeno zemljama koje su zajedno s Republikom Hrvatskom bile začetnice zajedničke nominacije za zaštitu *Umijeća suhozidne gradnje* pri UNESCO-u.

Naime, Povjerenstvo za očuvanje nematerijalne kulturne baštine je 2018. upisalo „Umijeće suhozidne gradnje“ na UNESCO-ov popis nematerijalne kulturne baštine. Zajedno u tom članstvu pristupilo je osam europskih zemalja: Grčka, Cipar, Slovenija, Švicarska, Italija, Francuska, Španjolska te Hrvatska.

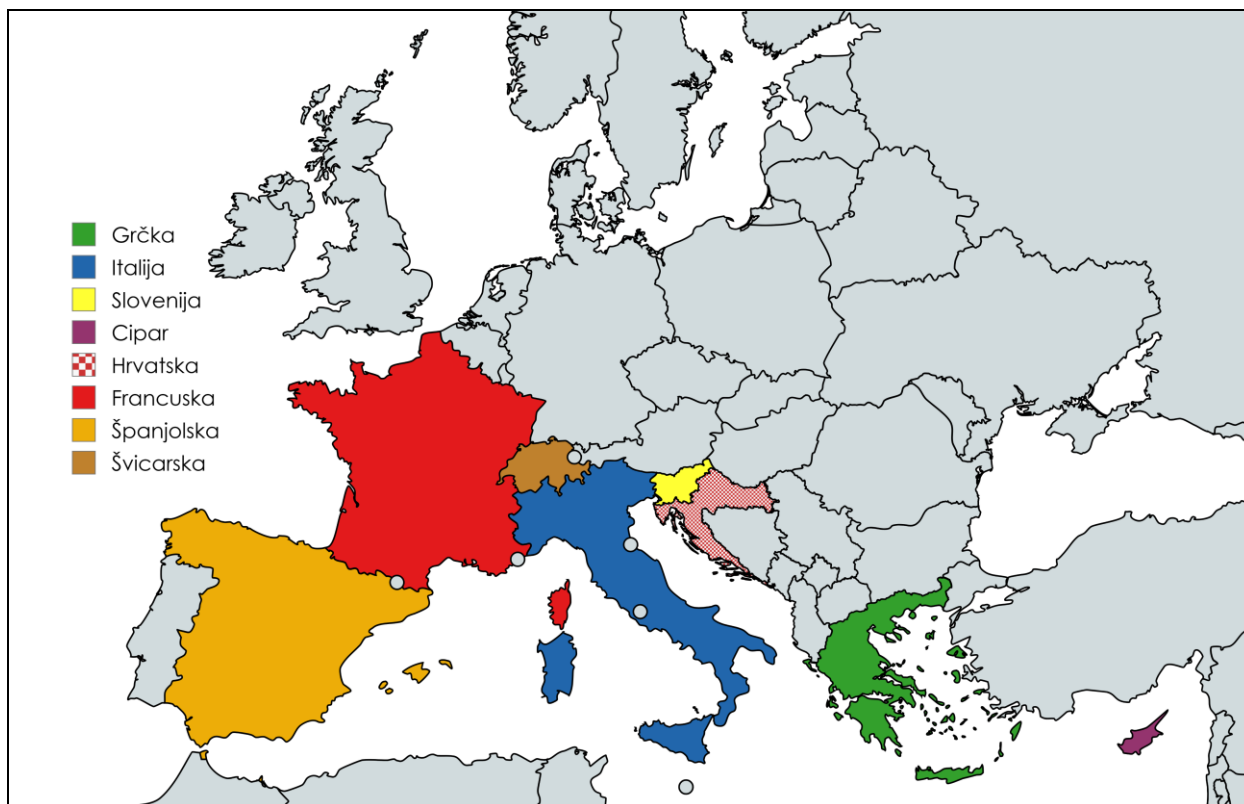
Sredozemlje je područje na kojem je suhozidna gradnja dostignula visok stupanj rasprostranjenosti. Na ovome području suhozidna gradnja prisutna je u svim mogućim oblicima, od klasičnih suhozida, potpornih kamenih zidova do raznih građevina u kamenu te se kroz vrijeme potpuno estetski skladno uklopila s krajolikom. Ova tehnika nije se samo koristila za izgradnju ruralnih građevina nego i za optimizaciju zemljišta u teškim uvjetima (*npr.* poljoprivredne terase).

Ono što je čini zajedničkom mnogim kulturama i narodima jest njezina „pučka“ konotacija. Dakle, kada se govori o toj vrsti gradnje, ona se svugdje naslovljava kao tradicijsko graditeljstvo.

Stoga se tradicijska gradnja može definirati kao ona vrsta gradnje koju je koristio onaj dio stanovništva na nekom području koji nije predstavljao vladajuću klasu, već su to bili poljoprivrednici, stočari ili ribari (Starec, 2012., str. 15.).

Vraćajući se transnacionalnom (prekograničnom) fenomenu *Umijeća suhozidne gradnje*, na slici niže (Sl. 4), u grafičkom prikazu može se vidjeti karta s označenim zemljama gdje je ona zaštićena kao oblik nematerijalne kulturne baštine pri UNESCO-u.

Slika 4. Zemlje zajedničke nominacije *Umijeća suhozidne gradnje* pri UNESCO-u

Izvor: izrada autora, Enea Codacci

U grafičkom prikazu iznad, u obliku geografske karte, označene su i prikazane države koje su zajedničkom nominacijom pri UNESCO-u službeno zaštitile *Umijeće suhozidne gradnje* kao oblik nematerijalne kulturne baštine. Različitom bojom označena je svaka država kako bi se razlikovala i kako bi karta bila preglednija, dok su bočno u stupcu navedena imena država.

Isto tako ilustrativno je i to da ako se gleda položaj predmetnih zemalja na karti, vidljiv je jedan fluidan niz, kao da su sve zemlje doslovno povezane u jednoj cijelini. Ako, primjerice, uzmemo u obzir smjer istok-zapad i postavimo Cipar kao polaznu točku te krenemo najbližim obalnim putem, vidimo da se između Cipra i Grčke nalazi Turska. Dalje u smjeru zapada, između Grčke i Hrvatske, nalaze se Albanija, Crna Gora te Bosna i Hercegovina. Nakon toga evidentno je da sve ostale zemlje s popisa graniče

jedna s drugom: Hrvatska→Slovenija→Italija→Švicarska→Francuska→Španjolska. Da bi se zaključio niz do kraja europskog kontinenta, preostaje samo Portugal.

Na temelju gore navedenog postavlja se pitanje da li je u zemljama koje čine jedan neprekidan prostorno-geografski niz, a koje nisu navedene kao članice zajedničke nominacije (Turska, Albanija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Portugal), prisutna tradicijska baština suhozidne gradnje?

Odgovor je svakako *DA*, jer iako one nisu „potpisnice“ zajedničke nominacije za zaštitu i valorizaciju *Umijeća suhozidne gradnje* pri UNESCO-u u ovakvom administrativnom obliku, i one imaju dugu i vrijednu tradiciju ove nematerijalne kulturne baštine.

Shodno tomu Zaninović (1997., str. 37.) navodi da pronađeni arheološki nalazi još iz doba neolitika ukazuju na ljudsku prisutnost i gradnju kamenih zidina (gradina) na području današnje Hercegovine te kaže: „ to isto vrijedi i za plodne površine u ilirskoj unutrašnjosti, kraška polja i doline što ih okružuju vijenci gradina tako izraziti, jedinstveni kao u Duvanjskom, Livanjskom polju“.

Isto vrijedi i za Crnu Goru, gdje se ističe da su još od vremena Ilira, na području Boke kotorske bili rasuti brojni tumuli, kamene i zemljane gomile koje su predstavljale ilirske nekropole. Brojni su arheološki lokaliteti i grobni spomenici ilirskog perioda pronađeni i na Tivatskom polju, na vrhovima brežuljaka (<https://tivat.travel/istrazi-tivat/kultura/>, Pristup: 17. prosinca 2024.).

Ako se uzme u obzir da su već ranije u tekstu razni autori (Bodrožić, Rohlf s i dr.) spomenuli prisutnost tradicijske suhozidne gradnje na području današnje Turske, Albanije i Portugala, onda to potvrđuje tezu da je ona zaista prisutna na cijelom tom dijelu Sredozemlja.

Sama ta činjenica dokaz je da su kultura, tradicije i prakse društveni fenomeni koji nadilaze granice, podjele i samu administraciju.

No, vraćajući se onim državama koje su tretirane kao uzorak istraživanja, u nastavku sada slijedi prikaz prisutnosti tradicije i umijeća suhozidne gradnje na njihovim prostorima.

Kao putokaz koristio se vrlo vrijedan istraživački rad Carla Donata (1996., str. 155.), koji se pritom bazirao na djelo Gerharda Rohlfsa, *Primitive Kuppelbauten* iz 1957., koje je kasnije 1963. prevedeno na talijanski jezik pod nazivom *Primitive costruzioni a cupola in Europa (Primitivne građevine s kupolom u Europi)*.

Stoga Donato (1996., str. 156.) spominje da se građevine u kamenu nalaze u Španjolskoj, u njezinoj regiji Kataloniji. Ondje se te vrste građevina nazivaju *barracas*, a ono što ih karakterizira su široki zidovi, skladna struktura i uski ulazi u unutrašnji prostor. Koristili su ih poljoprivrednici za skladištenje alata ili kao zaklon od lošeg vremena i imale su važnu ulogu u razdoblju razvoja vinogradarstva u Španjolskoj.

Isti autor navodi da je francuska pokrajina Provansa posebice bogato područje suhozidnih građevina. Takve vrste građevina okruglog ili četvrtastog oblika nazivaju se *borie*, a karakteristične su zbog oblika svojih krovništa. Na slici ispod (Sl. 5) jedna je takva građevina na području Vauclusea u Francuskoj.

Slika 5. Boria

Izvor: <https://www.inprovenza.it/cosa-fare/esperienze-a-tema/le-bories-e-la-pietra-a-secco-del-vaucluse> (Pristup: 29. prosinca 2024.)

Nakon primjera iz Španjolske i Francuske, Donato (1996., str. 157.) ističe da se i u Švicarskoj nalaze slične kamene kućice, poglavito na području Cansuméa, Pisciadela, San Romerija i Val Poschiavo. Za takve građevine karakteristično je da se nalaze u blizini planinskih prijelaza, radi podneblja i funkcionalnosti imaju tipčan oblik kupole koja

izvana tvori jednu neprekidnu cjelinu s vanjskim zidovima (Sl. 6), a nazivaju ih *grotto*, *cròt* ili *scelè*.

Slika 6. Crot, lokacija Val Poschiavo

Izvor: http://www.pierreseche.com/le_capanne_in_pietra_a_secco_italiane.htm (Pristup: 29. prosinca 2024.)

U kontekstu planinskog tradicijskog graditeljstva, u okviru suhozidne gradnje i sličnih primjera u Europi, široka je njezina primjena u planinskim predjelima Alpa. Ove strukture nisu imale samo praktičnu funkciju, već su odražavale vezu i održivost između lokalnih zajednica i njihove okoline.

U susjednoj Sloveniji, na slovenskom Krasu, isto tako nailazimo na slične kamene građevine (Sl. 7) koje nazivaju *hiške* (Bodrožić i sur., 2013., str. 16.).

Slika 7. Primjer suhozidne gradnje u Sloveniji

Izvor: <https://www.gov.si/novice/2023-03-29-vescina-suhozidne-gradnje-znanja-in-tehnike/#group-190643-2> (Pristup: 30. prosinca 2024.)

Umijeće suhozidne gradnje jedna je od najstarijih tehnika gradnje u Sloveniji, osobito na području Krasa i slovenskog dijela Istre, iako je poznata i u drugim dijelovima zemlje. To je rezultat borbe za opstanak u kamenom krškom i istarskom svijetu još od prapovijesti i postao je element karakterističnog krškog i istarskog kulturnog krajolika (<https://www.gov.si/novice/2023-03-29-vescina-suhozidne-gradnje-znanja-in-tehnike/> , Pristup: 30. prosinca 2024.).

Nadalje, nastavljajući pregled u ostalim zemljama koje su gore navedene, Donato (1996., str. 168.), opet prema Rohlfisu, kaže da u Grčkoj postoje kamene građevine na području Dodekaneza koje su okruglog oblika, pokrivene kupolom i da ih nazivaju *karnavás*. Takve vrste kamenih koliba prisutne su još na otocima Kefallinia i Zakynthos, a karakteristične su po tome što su često ograđene suhozidom koji služi i za smještaj stoke (ovce, koze).

Suhozidna gradnja je najprisutnija uz priobalje i na mnogim grčkim otocima. Jedna od tih posebnosti je krajolik na otoku Kythnosu, u Cikladskom arhipelagu i općenito na Egejskom otočju. Tamo se nalaze impozantne kamene konstrukcije suhozida i podzida, takozvane terase. Osim za gradnju potpornih zidova i suhozida, na grčkim otocima suhozidnom tehnikom izgrađeno je bezbroj ruralnih objekata (Sl. 8).

Slika 8. Suhozidne građevine, otok Kythnos, Grčka

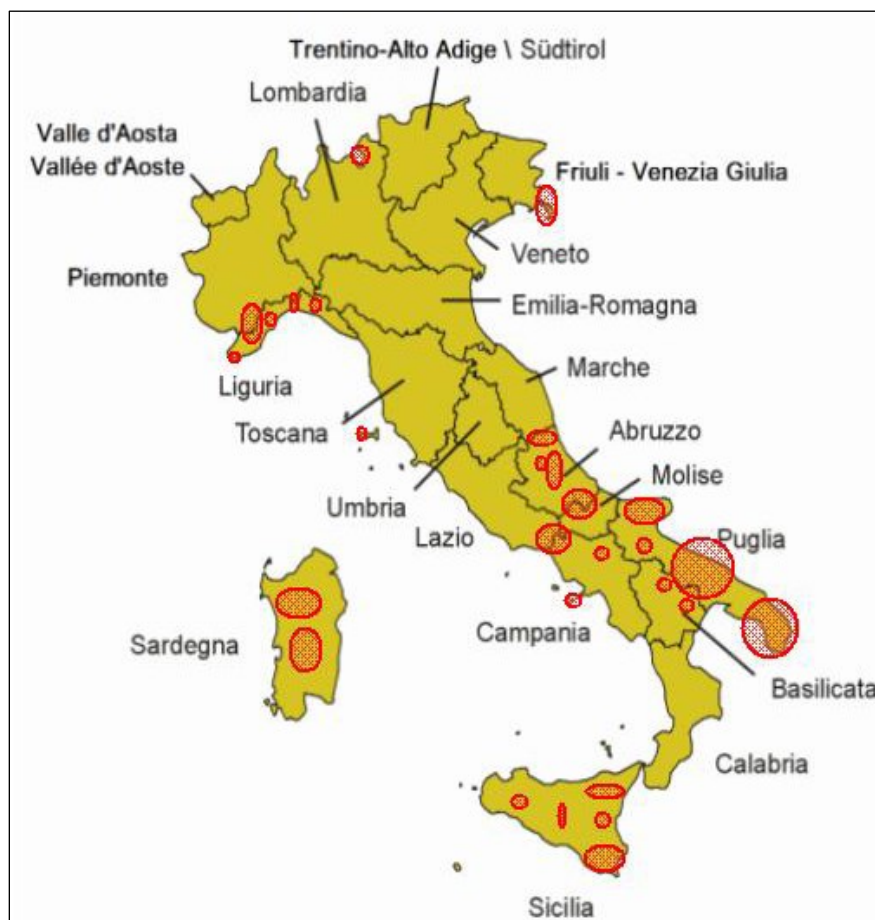
Izvor: <https://www.greekgastronomyguide.gr/it/oi-xerolithies-tis-kythnou/> (Pristup: 10. prosinca 2024.)

U Grčkoj postoji drevni utjecaj suhozidne gradnje, još prije helenskoga doba, a to isto vrijedi i za Cipar. Naime, te zemlje čine najistočniji dio Sredozemlja, i kao što je već rečeno na početku rada, u povijesnog pregledu moguće je da su one i prve osjetile taj utjecaj.

Posljednja zemlja koja još treba biti predstavljena u ovome dijelu je Italija. Radi se o državi koja možda ima najrašireniju prisutnost suhozidne gradnje od svih ostalih. Zbog svojega geografskog oblika, položaja i kulturne različitosti, bilježi prisutnost fenomena suhozidne gradnje na cijelom teritoriju, od krajnjog sjevera do juga, kao i na otocima.

Kako bi se stekao pravi dojam o tome, ispod (Sl. 9) priložena je slika s označenim područjima (crvena boja), gdje je prisutna najveća koncentracija suhozidne gradnje i građevina s kupolom na području Italije.

Slika 9. Talijanske regije s prisutnošću suhozidne gradnje

Izvor: http://www.pierreseche.com/le_capanne_in_pietra_a_secco_italiane.htm (Pristup: 29. prosinca 2024.)

Može se zaista reći da je Italija prepuna primjera suhozidne gradnje, počevši od suhozida, podzida i raznih građevina i drugih struktura u kamenu. Upravo je fascinantna raznolikost, diversifikacija i tipologija suhozidnih dobara na talijanskome tlu.

Tako recimo Donato (1996., str. 157.) spominje da se na sjeveru Sardinije nalaze manje kamene kućice s kupolom, okruglog oblika koje koriste pastiri, a zovu se *pinnètase*. Dok se u regiji Liguriji koriste drugačije vrste kamenih nastambi, koje isto koriste pastiri, ali koje su puno veće i četvrtastog su oblika. Najčešće takve građevine nazivaju *cazella*, *casela* ili *casellone*. Isti autor navodi da naziv *casali* koristi, pak, u regijama Molise i Abruzzo, gdje isto tako ima sličnih kamenih građevina koje se koriste u svojstvu stočarstva.

Kako se moglo vidjeti i s grafičkog prikaza iznad, oblici suhozidne gradnje prisutni su zaista preko cijele *talijanske čizme* te i na otocima. Međutim, možda neki od najpoznatijih i najupečatljivijih primjera nalaze su u regiji Apuliji (Puglia).

Zanimljivo je kako Rossit (2017., str. 352.) radi komparaciju Apulije i Istre, zbog međusobnih sličnosti, i kaže: „u Apuliji, kao i u središnjoj i južnoj Istri, krško obilježje zemljišta doprinijelo je razvoju stambenog građevinarstva čiji su arhitektonski modeli strogo vezani uz kamenje. Nastamba nazvana *truddu* ili *casieddu* ili *casedda* ili *pagghiaro* proširila se na području Gargana i Murgha,..., i može se reći da *trullo*, naravno nakon *tholosa*, predstavlja najvišu razinu tehnike izgradnje pseudokupola“.

Na slici (Sl. 10) je primjerak ruralne kamene građevine, *trullo*, u talijanskoj regiji Puglia.

Slika 10. Trullo, talijanska regija Puglia

Izvor: <https://press.regione.puglia.it/-/psr-puglia-pubblicato-il-bando-per-la-rigualificazione-di-trulli-e-edifici-tipici-delle-aree-agricole> (Pristup: 29. prosinca 2024.)

Nije prvi put da se oko pitanja suhozidne gradnje, stila arhitekture ili sličnosti krajolika spominju sličnosti između naše Istre i talijanske regije Puglia. No upravo je to zajednički nazivnik koji se odnosi na cijelu tematiku obrađenu u ovome poglavlju. A to je da se prikaže kako je tradicija i umijeće suhozidne gradnje prisutno u svim navedenim zemljama, u njihovim kulturama, te iako je u svakoj od njih razvio vlastite tehnike i stilove, one imaju i neke zajedničke značajke.

Sa samog grafičkog prikaza s početka poglavlja (*Zemlje zajedničke nominacije Umijeća suhozidne gradnje pri UNESCO-u*), indikativno je kako skoro sve navedene zemlje pripadaju Sredozemlju. Jedino (stara) Slovenija i Švicarska nemaju doticaja s morem te se u njihovom slučaju suhozidna gradnja pojavljuje prevalentno u kontekstu kontinentalne i planinske tradicijske baštine.

Isto tako treba biti pomalo oprezan te naglasiti da kod svakog pokušaja izjednačavanja ili spajanja kulturnih obilježja već na nacionalnoj razini, a još više na međunarodnoj, treba biti kritičan jer postoji opasnost od gubitka izvornosti i posebnosti na račun nekih zajedničkih prekograničnih suradnji.

Svakako za kraj, treba pohvaliti takve inicijative i dade se zaključiti da zaštita umijeća suhozidne gradnje može i mora biti važan element za očuvanje kulture, okoliša, ali i razvoja drugih društvenih vrijednosti. Upravo je 2018. zajedničkom i prekograničnom suradnjom osam europskih država, zahvaljujući UNESCO-u, uspjelo u tome.

3. Suhozidna gradnja u Hrvatskoj

Umijeće suhozidne gradnje može se klasificirati u nekoliko kategorija i na temelju različitih kriterija (materijali, tehnike ili namjena).

Neke metode klasifikacije mogu se odnositi na tradicionalno graditeljstvo, ovisno da li se za zidanje koristi prirodno kamenje (neobrađeno ili polu/obrađeno) ili da li se koriste različite tehnike (ovisno o krajoliku i/ili kulturi). U nastavku će svakako biti pobliže analizirani baš ti čimbenici.

Međutim, u ovome dijelu rada pokušat će se pristupiti klasifikaciji umijeća suhozidne gradnje ponajviše s aspekta namjene i/ili primjene u njezinim različitim oblicima.

3.1. Suhozidi

Suhozid je posebna vrsta zida, izgrađena od komada kamena prikladno složenih i sastavljenih, bez uporabe veziva ili bilo koje vrste žbuke.

Suhozid je bio prvi primjer ljudske tvorevine i prisutan je skoro u svim kulturama. Zapravo, predstavlja prvi pokušaj prilagođivanja okoline, kako bi se ona mogla koristiti za izgradnju skloništa, omeđenje i zaštitu prostora.

Naime, nastanak suhozida povezan je s počecima gradnje prvih ruralnih naselja, kada su zemljoradnici pri obradi zemlje, najčešće plugovima, iskapali kamenje koje su zatim prikupljali i slagali jedno na drugo na rubnim dijelovima polja. Na taj su način nastajali suhozidi kojima su se ograđivala polja i služili su kao međe (*tal. confini*), ali i takozvane gromače (velike nakupine kamenja).

Kako kaže Orbanić Sapundžić (1997., str. 113.), suhozid je „dio ruralne arhitekture i naše kulturno - povijesno naslijeđe, dio našeg krajobraza“.

Druga autorica, Puljak (2023., str. 6.) definira suhozid s gledišta lokalne sredine i ističe da „ suhozid predstavlja i problem jer je zbog navedenih graditeljskih specifičnosti vrlo krhki element baštine“. Ista autorica navodi i da zbog suvremenog života,

konvencionalnog načina gradnje i raseljavanja ruaralnih područja, dolazi do prekida prenašanja znanja i umijeća suhozidne gradnje s generacije na generaciju.

Zanimljivo je vidjeti kako fenomen suhozida kod svakoga ima neko drugo značenje.

S etnološke i povijesne perspektive, napušteni suhozidi govore nam i o nekadašnjem načinu života čovjeka na određenom području i njegovim „upravljanjem“ okolišom. Iz njega se može saznati više o tome čime su se hranili, kojim poslovima su se bavili, kao i kojim životinjama su bili okruženi stanovnici tog područja (Bodrožić i sur., 2013., str. 25.).

Nakon višestrukog pregleda i poimanja suhozida, moguće ih je generalno podijeliti u nekoliko podvrsta sukladno njihovoj namjeni i svrsi.

Tako, primjerice, Orbanić Sapundžić (1997., str. 116.) dijeli suhozide na sljedeći način:

- slobodnostojeći zidovi: a) samostojeći s dva lica, širi, punjeni školjcem
b) samostojeći s dva lica, užji, bez školjca
- potporni zidovi
- gromače različitog oblika i veličina.

Puljak (2023., str. 60.), pak, klasificira tradicionalne suhozide na:

- gomile stogovi
- podzidi (pristave)
- ogradne gomile (duple i injule).

Dok Bodrožić i suradnici dijele suhozide na (2013., str. 31.-33.):

- zidovi uduplo
- zidovi unjulo
- podzidi poljodjelskih terasa
- podzidi cesta i putova
- gomile i kolnjici
- rive i mulići.

Još jedna kategorizacija suhozida (Drenjančević, 2023., str. 348.) na temelju oblika određuje da oni mogu biti:

- jednostruki (zid unjulo, unjulica, injulo)
- dvostruki (zid uduplo, duplica, dupla gromača).

Kakvih god oblika, dimenzija i namjena bili suhozidi, ono što im je svima zajedničko jest to da su se neprestano gradili i da su pod zubom vremena propadali. Dugotrajno propadanje suhozida bilo je uvjetovano prirodnim elementarnim nepogodama, ali i antropogenim djelovanjem.

Upravo kako bi se spriječio proces zapuštanja te naše važne baštine, potrebno je konstantno prepoznavati i sanirati takve vrijedne oblike nasljeđa.

U nastavku su prikazani neki od najprepoznatljivijih primjera suhozida kod nas, kao i njihove lokacije.

Na slici niže (Sl. 11) može se vidjeti prizor kod obnove i izgradnje tipičnog istarskog suhozida u okolini Vodnjana, kao dokaz davne prošlosti jer su se takvi suhozidi stoljećima gradili i koristili za potrebu označavanja i omeđivanja obradivih površina.

Slika 11. Istarski suhozid, Vodnjan

Izvor: <https://www.bojezemlje.hr/tradicija/gradnja-suhozida-i-kazuna-moj-kazun/> (13. studenoga 2024.)

Na području Vodnjanštine prisutan je ogroman broj suhozida, a taj fenomen sigurno je usko povezan s ostacima rimske centurijacije na tome području. Slijedom toga, i Bodrožić i suradnici (2013., str. 18.) kažu: „Sličan je primjer podjele zemljišta, tzv. centurijacije, rimski Pulski ager, čiji se raster očuvao na teritoriju Vodnjanštine u južnoj Istri“.

Još jedan vrlo poznati primjer suhozidne gradnje u Hrvatskoj je lokacija Starogradsko polje na otoku Hvaru.

Zaninović (1997., str. 41.), prema Kiriginu, koji je vodio istraživanja na području Maslinovika i Starogradskog polja, tvrdi da je to dijelo grčkih kolonista.

Bodrožić i sur. (2013., str. 17.) isto tako naglašavaju da se radi o zaštićenoj arheološkoj zoni staroj preko dvije tisuće godina, koja predstavlja pravilni suhozidni raster zemljišnih posjeda grčke parcelizacije koja je ostala gotovo netaknuta. Starograjsko polje, kako ga nazivaju lokalni stanovnici, poznato je i po brojnim pojedinačnim arheološkim nalazištima poput grčke obrambene kule na lokaciji Maslinovik i po velikom broju suhozidnih građevina (*trimi*). Zbog svoje posebnosti Starogradsko polje (Sl. 12) je 2008. uvršteno na UNESCO-vu listu zaštićene svjetske baštine.

Slika 12. Starogradsko polje, Otok Hvar

Izvor: <https://www.otok-hvar.hr/tours/starogradsko-polje/HV-TR-173> (13. studenoga 2024.)

Mnogi autori navodili su i funkcionalnu zadaću koji su suhozidi imali i još uvijek imaju u ruralnom krajoliku, a to je da su služili kao granice ili bolje rečeno „brane“ između poljoprivrednih površina i pašnjaka za stoku. Iako se stereotipno stočarstvo često povezuje s gorskim i brdovitim područjima, ono je posebice bilo od životne važnosti i na našim otocima. Budući da je na otocima uvijek vladala oskudica obradive zemlje, ali i životnog prostora općenito, kako za ljude tako i za stoku, krajolik je bio opasan i prošaran dugim i beskrajnim suhozidima.

Jedan takav slikoviti slučaj u Hrvatskoj je i otočić Baljenac (Sl. 13) u Šibenskom arhipelagu. Radi se o nevjerojatnom primjeru prirodne ljepote, ali i višestoljetnog ljudskog rada, koje je sve više poznato u svijetu zahvaljujući spektakularnim fotografijama koje ga predstavljaju.

Slika 13. **Otočić Baljenac**

Izvor: <https://www.morski.hr/bavljenac-privlaci-sve-vece-zanimanje-turista/> (13. studenoga 2024.)

S gornje slike može se primjetiti da je doslovno po cijeloj svojoj površini ovaj otočić „prošaran“ suhozidima, što mnoge asocira na otisak prsta, poglavito gledano iz zraka.

Može se s velikom sigurnošću ustvrditi da na svim našim Jadranskim otocima, na koje je kročila ljudska noga, postoji neki primjer suhozida.

Bodrožić i sur. (2013., str. 27.) u tom pitanju ističu: „Gotovo svaki veći hrvatski otok ima vlastite suhozidne stočarske priče sa svojim osobitim detaljima i rješenjima prilagođenim lokalnim potrebama“.

Ono što ih razlikuje mogu biti oblik, veličina ili sam naziv. Tako se recimo u prethodnim klasifikacijama vidjelo da se nazivaju *zidovi*, *suhozidi* ili *gomile*. No, zanimljivo je vidjeti da se naziv *gomile* u nekim slučajevima koristi kao naziv za suhozide, ali i za *kamene hrpe*.

U tom kontekstu vidimo primjer gdje se na području Vodnjana ogromne hrpe kamenja nazivaju *gromače* (*groumasi*) (Lago, 2016., str. 30.).

Štoviše, zanimljivo je, pak, vidjeti da se naziv *gromače* u kontekstu suhozidne gradnje na otoku Cresu (Sl. 14) koristi opet za naziv suhozida, a ne hrpe kamenja.

Slika 14. **Gromače oko maslinika, otok Cres**

Izvor: <https://www.pplr-otokcres.info/?p=575> (13. studenoga 2024.)

Općepoznato je da je na Cresu od davnina postojala velika tradicija poljoprivrede i stočarstva, poglavito uzgoja ovaca i da je na otoku bilo bezbroj primjeraka suhozida koji

su služili za ograđivanje maslinika i pašnjaka, ali i manjih ograđenih prostora (*mergarì*) gdje su se čuvale ovce.

Na tragu toga Kremenčić (2021., str. 247.) navodi da su takvi prostori za ovce, lokalno nazivani *margarì* ili *mergarì*, bili sagrađeni od manjih jednostrukih suhozida (*unjulica*) i da su bili smješteni uz rubove pašnjaka. U njih se ulazilo kroz rupu u suhozidu, koja se ponekad i zatvarala drvenom ogradom. Ista autorica navodi da su slične građevine bile smještene i na susjednim otocima Lošinju i Krku.

Upravo se neki od najljepših pojava takvih suhozida nalaze u Baški na otoku Krku i na susjednom otoku Prviću. Njihova posebnost jest u obliku, a koristili su se za zatvaranje i okupljanje stoke (ovaca) nakon dugotrajnog boravka na otvorenoj zajedničkoj ispaši (*komunade*). Njihova se struktura (Sl. 15) sastojala od jedne poveće centralne prostorije, gdje bi se okupila sva stoka i više manjih pokrajnih prostorija (*mrgarići*), gdje bi kasnije svaki vlasnik odvojio svoje blago na temelju određenih oznaka po ušima ili krznu (Bodrožić i sur., 2013., str. 19.).

Slika 15. Mrgari (mrgarići) u blizini Baške, otok Krk

Izvor: <https://www.info-krk.com/baska/kultura/266/mrgari#> (21. prosinca 2024.)

3.2. Građevine

Kao što je već rečeno, kolibe izgrađene suhozidnom tehnikom ili slične vrste ruralnih građevina postoje još od kamenog doba u raznim područjima Europe i izgrađene su sličnom tehnikom gradnje. Prema pojedinim saznanjima (Miosi, 2012., str. 11.-15.), među prvima se pojavila na otoku Cipru. Primjeri istih ili sličnih građevina mogu se pronaći na području cijelog Sredozemlja, ali i u neolitskim kulturama sadašnje kontinentalne Francuske te u Velikoj Britaniji i Irskoj.

U Istri se takve vrste građevina nazivaju kažuni (tal. *casite*), dok slične građevine na šibenskom području i na otoku Braču zovu bunje, a na otoku Hvaru trimi. Većina tih građevina ima nekih sličnosti, ali se i razlikuju zbog veličine, oblika ili unutarnjeg prostora. No svima njima je zajedničko to da su izgrađene isključivo od kamena i služile su kao rustično sklonište.

U novije doba, povećan broj takvih građevina na ovome prostoru zabilježen je od 18. stoljeća nadalje, kada dolazi do povećanog broja žitelja te se povećava potreba za sadnjom novih maslinika, vinograda, ali i obradivih poljoprivrednih površina i za ovčarstvom.

U kraškim područjima istarskog poluotoka, kao i na pašnjacima bogatom području središnje Dalmacije te na otocima istočne obale Jadrana, vrlo su brojne ove male jednodimenzionalne suhozidne građevine kružnog ili kvadratnog tlocrta, s krovom obično izgrađenim u tehnici pseudokupole. Ponekad gotovo nalikuju zidovima koji, izgrađeni istom tehnikom, omeđuju poljske posjede (Lago, 1996., str. 114.).

U nastavku ovog poglavlja će se detaljnije obraditi i opisati navedene vrste građevina koje se nalaze na našem području, dakle, na tlu Republike Hrvatske.

Postoji nekoliko sličnosti kada se govori o učestalosti suhozidne gradnje na području današnje Hrvatske. Prije svega se tu misli na litološke karakteristike navedenih područja. Dostupnost građevnog materijala u prirodi bila je ključni faktor. Udaljenost poljoprivrednih posjeda od mjesta stanovanja i slaba prometna povezanost pridonijeli su tome da se ruralno stanovništvo upusti u gradnju malih skloništa koji su ih štitili u

slučaju nevrijemena, ali omogućavali i čuvanje usjeva i stoke na ispaši (Lago, 1996., str. 115.).

3.2.1. Kažuni

Istarski kažun (tal. *casita*) tipična je istarska kamena građevina koja se pretežito nalazi na jugozapadnom djelu Istre, malih je dimenzija, kružnog tlocrta i stožastog krova. Kažune su u prošlosti koristili zemljoradnici kao privremeno sklonište od vremenskih neprilika, za zaštitu stoke te kao skladište.

Dolje na slici (Sl. 16) može se vidjeti obnovljeni primjerak tipičnog istarskog kažuna, smještenog uz rubni dio obrađenog maslinika, koji se nalazi u okolici Vodnjana.

Slika 16. Istarski kažun

Izvor: <https://izletipoistri.com/2014/02/15/kazuni-u-okolici-vodnjana> (17. studenoga 2024.)

Kako Lago (1996., str. 26.) navodi, kažun predstavlja osebujno i bogato povijesno i etnografsko nasljeđe istarskog poluotoka, tipičnu građevinu narodnog graditeljstva, arheološko svjedočanstvo i kulturni proizvod ljudi s ovog područja.

Posebna pažnja biti će posvećena kažunu, njegovom načinu gradnje, ali i njegovoj promociji i valorizaciji u nastavku ovog diplomskog rada u zasebnom poglavlju pod nazivom „Park kažuna-Vodnjan“, zato jer je na području Vodnjanštine prisutna najveća koncentracija kažuna na Sredozemlju.

3.2.2. Bunje

Bunje su poljske kućice izrađene u tehnici suhozidne gradnje, slične su gomilama i ogradnim zidovima te se često među njima jedva raspoznaju.

Kako navodi Puljak (2023., str. 44.), na temelju arheoloških istraživanja na otoku Braču, postoje dokazi da su Iliri boravili u manjim kamenim objektima okruglog ili kvadratnog oblika. Sve do današnjeg dana, koristili su ih i pastiri kao skloništa usred vremenskih neprilika. Takve vrste građevina nazivane su *bunje* ili *kažoti*.

Slika 17. **Bunja**

Izvor: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=22982> (17. studenoga 2024.)

Radi se o jednostavnim, ali primitivnim građevinama (Sl. 17), koje se neodvojivo stapaju s prirodnim okolišem, čega su neizostavan dio već stotinama godina. U prošlosti ih se najviše nalazilo na otoku Braču, gdje ih ima danas, ali u manjem broju, a izgrađene su mahom u 19. i 20. Stoljeću, kada je na otoku povećana sadnja i obrada vinove loze. Nakon Prvog svjetskog rata, ali i zbog zapuštanja vinograda zbog bolesti loze, dolazi do iseljavanja otočana pa prestaje i potreba za korištenjem bračkih bunja.

3.2.3. Trimi

Trimi su kamene građevine izgrađene u tehnici suhozidne gradnje. Takva su se skloništa u prošlosti koristila ponajviše za zaštitu od vremenskih neprilika, ali i kao štale za domaće životinje i stoku. Teško je odrediti točno razdoblje u kojemu su se trimi počeli graditi na našem području. Trimi se najviše razlikuju po veličini. Većina ih je u prosjeku promjera od tri do četiri metra, dok mogu biti visine do tri metra. Ulazna vrata su najčešće okrenuta u smjeru zapada ili juga. Iznad vrata nalazi se nadvratnik, koji čini važan dio konstrukcije. Trimi na otoku Hvaru (Sl. 18) imaju krovne konstrukcije nepravog svoda. Kod nekih primjera podizao bi se dodatni vanjski zid, na način da bi kupola nestala u njemu i stvarala bi se time ravna krovna površina, koja se u prošlosti koristila za sušenje smokava (<https://visithvar.hr/hr/see-and-do/suhozidi/>, Pristup: 10. prosinca 2024.).

Slika 18. Trim

Izvor: <https://www.topohvar.at/orte/sg/sg-tr-12-1/> (10. prosinca 2024.)

3.3. Ostale suhozidne strukture

Tradicionalna arhitektura suhozidne gradnje usko je povezana s okolišem i tlom jer se ovakva vrsta gradnje isključivo nalazi tamo gdje se nalazi prirodna sirovina (kamen). Iako se suhozidne strukture mogu odnositi na vrlo različite oblike izražavanja, funkcija i potreba, ono što im je slično jest to da imaju zajedničku graditeljsku tradiciju izgradnje koja se izvodila prvenstveno uporabom kamena.

Nakon što su prethodno prikazane možda najpoznatije ili najpopularnije strukture u suhozidnoj arhitekturi, sada će biti naznačene i neke druge strukture, nešto manje prepoznatljive, ali itekako prisutne u našem kraju.

3.3.1. Cisterne

Voda je oduvijek bila važan element za svakodnevni život. Ljudska naselja bila su doslovno ovisna o dostupnosti vodnih zaliha i ukoliko nisu bila strateški pozicionirana u blizini nekog izravnog izvora vode (izvori, jezera i rijeke), bilo je potrebno pronaći način kako vodu prikupljati i skladištiti.

Srodno temi suhozidne gradnje, ono što je povezuje s vodom jesu strukture u kamenu koje su se koristile upravo za sabiranje i korištenje vode. Iako takve konstrukcije često odstupaju od klasičnog oblika suhozidne gradnje, važno ih je spomenuti u ovome kontekstu.

Prije modernog razdoblja i dopremanja vode kućanstvima putem vodovodne mreže, za mnoga kućanstva život je bio nezamisliv bez upotrebe vode iz bunara ili cisterne.

Lago (1996., str. 104.) jasno kaže „da je na području koje je siromašno izvorima vode, gdje su česte ljetne suše..., čovjek je uvijek morao voditi brigu o tome da u cisterne sakuplja kišnicu kako bi udovoljio potrebama svoje obitelji“.

Nastavno tome i Bodrožić i suradnici (2013., str. 39.) napominju da su „lokve za stoku, a bunari i *gustirne* (*šterne*, *čatrnje*...) za ljude“.

Na slici (Sl. 19) može se vidjeti jedna stara kamena šterna na području naselja Mrgani u Istri. Sličnih šterni bilo je posvuda po Istri, premda nisu bile prisutne u svakom domaćinstvu, velike cisterne / šterne koristile su se zajednički od strane više obitelji.

Slika 19. Istarska kamena šterna, Mrgani

Izvor: <https://tibor-pula.blogspot.com/2018/06/mrgani.html> (30. prosinca 2024.)

Zvale se one cisterne, šterne, gustirne ili bunari, očito je bilo da ljudi bez vode nisu mogli živjeti jer im je bila potrebna i za napajanje stoke te za gospodarske djelatnosti.

3.3.2. Lokve

Baš kao što je maloprije navedeno, osim za ljude, voda je bila prijeko potrebna i za domaće životinje. Pitka voda iz bunara i šterni uvijek se škrto čuvala za piće i pripremu hrane, dok se stoka vodila na pojila. U podnebljima gdje nije bilo prirodnih vodnih resursa, stanovništvo je moralo biti domišljato i graditi i održavati vlastite lokve.

Kao solucija za potrebe stoke, korisna su bila i blaga udubljenja u zemlji (gline, ilovače) u kojima bi se prikupljala kišnica.

Starec (2012., str. 176.) kaže da se voda iz lokava koristila za napajanje stoke, ali su je barem do sredine 19. stoljeća u mnogim slučajevima (nakon prokuhavanja) pili i sami stanovnici. Nastavljajući, ustvrđuje da je od onda do danas ostalo sve manje lokava te da je većina isušena.

Isti autor, prema Bratuliću (1959., str. 124.), navodi vrlo zanimljivu anegdotu koja se odnosi na lokvu u Rovinjskom Selu, koja je bila opasana kamenim zidom 1763. godine, na čijem je dovratniku bio ugraviran natpis: „ANO DM 1763. QUESTO LAGO FU CIRCONDATO DAI MURA ESSENDO ZUPANO ZORZI VRATOVICH...“.

Iz gornjeg citata je očito da je lokva obzidana u kamenu 1763. godine i to na inicijativu tadašnjeg seoskog glavarara Vratovicha.

Zaista poseban prizor pružaju lokve opasane i izgrađene u kamenu, kojih je kod nas u prošlosti bilo puno. Na slici (Sl. 20) predivan je prizor s lokacije Trolokve na otoku Braču.

Slika 20. Centralna lokva u Trolokvama, Brač

Izvor: <https://permakultura-dalmacija.hr/2020/09/20/obnova-suhozida-u-trolokvama-na-bracu/> (10. prosinca 2024.)

3.3.3. Peći i ognjišta

Sve što je ranije rečeno za vodu, vrijedi i za korištenje i pristup vatri, koja je bila od velike važnosti za ljudski život. Vatra, osim što se koristila za grijanje prostora, bila je neophodna za obradu i pripremu hrane. Posebno se to odnosilo na tradicionalni način života, prije uvođenja električne energije, dok su se u domaćinstvima koristile peći i ognjišta.

Sve do Drugog svjetskog rata bilo je uobičajeno da žene pripremaju kruh i slastice kod kuće. Bio je običaj da se ispeku velike količine kruha, koje bi jednoj obitelji bile dovoljne za barem tjedan dana (Starec, 2012., str. 198.).

Bilo je uobičajeno da su mnoge kuće imale u neposrednoj blizini, ili unutar svojih prostorija, ognjišta raznih veličina ili krušne peći (Bodrožić i sur., 2013., str. 40.).

Simbolično zvuči i kad Živković (2013., str. 44.) kaže da „ognjište (komin), vatra, dim, dimnjak ... možda je manje graditeljski element, ali po značenju svakako važan dio kuće. I vatra i dim gotovo da su sinonimi za kuću, dom“.

Na slici dolje (Sl. 21) prikazana je stara kamena krušna peć u fazi obnove, na području Raklja, kao dokaz nekih davnih vremena.

Slika 21. Obnova krušne peći, Rakalj

Izvor: <https://www.youtube.com/watch?v=Tw3h3RKG1YQ> (17. prosinca 2024.)

4. Tehnike i znanja

Suhozidna gradnja (*eng.* dry stone walling) temelji se na osnovnim načelima graditeljstva i arhitekture, koristeći težinu i oblik materijala, kako bi se osigurala stabilnost i trajnost. Kamenje je odabrano i obrađeno na takav način da savršeno pristaje jedno na drugo, stvarajući čvrste i otporne strukture. Majstori ovog oblika gradnje morali su posjedovati temeljito znanje, poznavati karakteristike materijala i tehnike gradnje, kao i stručno oko za estetiku.

Kamen je jedan od prvih prirodnih materijala koji je čovjek naučio upotrebljavati u graditeljstvu. Za to umijeće, Talijani su koristili izraz *arte muraria* jer su smatrali da je gradnja zidova u kamenu i jedna vrsta umjetnosti (Buršić-Matijašić, 2008., str. 89.).

Međutim, postoje različite tehnike suhozidne gradnje, koje uključuju gradnju zidova i drugih građevina samo od kamena, a koje zahtijevaju posebnu vještinu u postavljanju kamena kako bi se težina ravnomjerno rasporedila. Stoga su se razvili različiti i specifični stilovi i tehnike, pod utjecajem dostupnosti materijala i lokalnih tradicija, ovisno o mjestu nastanka.

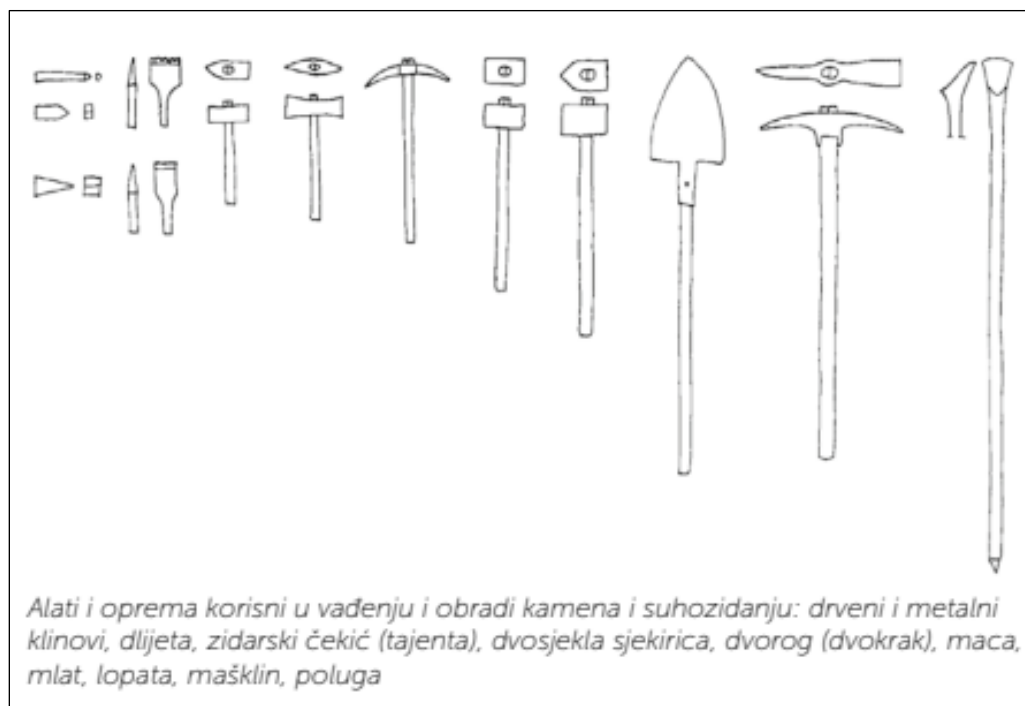
Upravo će se ovo poglavlje usredotočiti na tehničke aspekte suhozidne gradnje, analizirajući materijale, tehnike gradnje i vještine potrebne za stvaranje stabilnih i izdržljivih konstrukcija. Predstaviti će se primjeri vještih zidara i obrtnika koji čuvaju lokalnu tradiciju.

Provodeći ovo istraživanje, vrlo vrijedno izvorište informacija pokazao se priručnik o suhozidnoj baštini i vještini gradnje *Gradimo u kamenu*, 2. izdanje, projekt udruge 4 GRADA DRAGODID, u izdanju Slobodne Dalmacije. Radi se, naime, o vrlo detaljno uređenom priručniku u kojemu su autori opširno i sveobuhvatno prikazali povijest, prisutnost i primjere suhozidne gradnje, koristeći se širokom bazom literature, izvora i fotografija. Kroz razna poglavlja i potpoglavlja koristili su se stručni nazivi i definicije, ali i lokalni i dijalektalni pojmovi.

Posebno zanimljiv i koristan bio je dio koji opisuje potrebnu opremu, fazu pripreme materijala (kamena) te same tehnike i umijeće suhozidne gradnje.

Kada se priča o tradicijskom graditeljstvu i tehnici suhozidne gradnje, za koju smo već vidjeli da ima dugu povijest i tradiciju, alati i oprema koji su se nekoć koristili nisu se značajnije promijenili do današnjeg dana (Bodrožić i sur., 2013., str. 44.).

Slika 22. **Potrebni alati i oprema**

Izvor: <https://spartium-consulting.hr/files/gradimo-u-kamenu.pdf> (27. prosinca 2024.)

Kao što se može vidjeti i na slici iznad (Sl. 22), isti alati i oprema vrlo su aktualni i danas, iako su se možda uz manje preinake izmijenili i modificirali, nisu se previše odmaknuli od izvornika.

Što se kamena tiče, koji uz čovjeka predstavlja centralnu i najvažniju figuru u procesu suhozidne gradnje, zorno je što kaže Živković (2013., str. 19.), da „tradicijsko je graditeljstvo, gledano iz današnje perspektive, i ekološko graditeljstvo. Sve, sav materijal što ga je trebao za svoju kuću, seljak, narodni graditelj, uzimao je iz prirode a da time nije ugrožavao prirodnu ravnotežu.“

Isti autor dodaje da se za gradnju najviše koristio *lomljivi kamen*, koji se dobivao krčenjem zemlje, a da se pri gradnji kuća ipak koristio kamen izvađen u kamenolomima (*kavama*). Što se tiče sastava, najčešće se od tvrdih kamena koristio vapnenac, dok od mekih najviše sedra, muljika ili tuf (Živković, 2013., str. 20.).

Prema kriteriju obrade samog kamena, u načelu postoje dvije vrste suhozida, prvi izgrađeni od grubog i neobrađenog kamenja raznih oblika i veličina te drugi izgrađeni od poluobrađenog ili barem površno klesanog kamenja.

Pri gradnji suhozida od neobrađenog kamenja, graditelj je često i zemljoradnik, koristi se kamenom građom koju dobiva obradom tla, u svojim poljodjelnim aktivnostima. Ovo je najčešći i najmanje zahtjevan oblik suhozidne arhitekture jer podrazumijeva korištenje kamena izvađenog iz zemlje na mjestu gdje se i koristi. Karakteristično za ovu vrstu suhozida jest to da se zbog nepravilnog oblika stvaraju praznine između kamenja te se ti međuprostori popunjavaju ubacujući manje kamenje. Suhozid od poluobrađenog ili čak fino klesanog kamena teži je za izradu jer iziskuje viši stupanj znanja, umijeća i tehnike. Osim pažljivog postavljanja, kamenje mora prethodno biti pomno odabrano i obrađeno. Ova tehnika se koristi za zahtjevnije vrste građevina i suhozidu daje veću čvrstoću, otpornost i dugotrajnost (Carminati, 2012., str. 118.).

Što se, pak, same tehnike gradnje tiče, postoje različite metodologije, no generalno gledano kad bi se one promatrale na jedan šturi i pomalo općenit način, svodile bi se na tehnike izgradnje suhozida na temelju njegovog sastava (veće / manje kamenje, šuta) i dimenzija (širina i visina).

Kod vrste suhozida, kako se moglo vidjeti i u ranijem poglavlju, postoje različiti tipovi, no jedna klasifikacija koja će ovdje biti prikazana odnosi se na tehniku gradnje:

- jednostrukog zida
- dvostrukog zida.

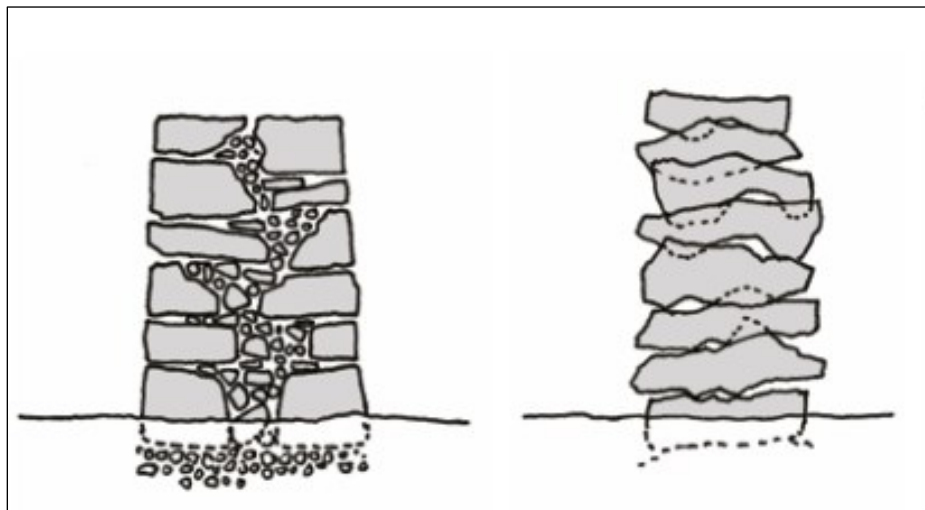
Treba prije svega naglasiti da s obzirom na predmetnu aktivnost u oba slučaja je potrebna određena priprema, od dopreme ili vađenja kamena do pripreme terena i same trase budućeg suhozida.

Kod gradnje jednostrukog suhozida, na prvu možda zvuči da je lakše i jednostavnije graditi ga u odnosu na dvostruki. No, u stvari, to je puno teže (Bodrožić i sur., 2013., str. 52.).

Kako se može vidjeti na slici ispod desno (Sl. 23), na presjeku jednostrukog zida, njegova glavna karakteristika je ta da se kamenje, pretežito većih dimenzija, slaže jedno

na drugo bez sitnijeg kamenja između. Kod takve tehnike teško je izbjeći praznine između kamenja, međutim, takvi su se zidovi nerjetko i koristili upravo radi propuštanja zraka, posebice kod ograđivanja kultura smokvi i maslina. Često su se koristili i na otocima, kod ograđivanja stoke, posebica na otoku Cresu, jer ih se moglo izgraditi vrlo brzo (Bodrožić i sur., 2103., str. 53.).

Slika 23. Presjek dvostrukog i jednostrukog suhozida

Izvor: <https://spartium-consulting.hr/files/gradimo-u-kamenu.pdf> (27. prosinca 2024.)

S nevedene slike (lijevo) vidljiva je struktura i dvostrukog suhozida, koji je sastavljen od dvaju bočnih lica većih i pravilnih kamena, dok je unutrašnjost ispunjena sitnijim kamenjem. Kako bi se dodatno učvrstila struktura zida, u određenim razmacima bila je praksa povezivati zid povećim kamenjima širine cijelog zida, takozvanim *veznjacima*.

5. Nematerijalna kulturna baština

Definirati ili odgovoriti na pitanje što je to nematerijalna kulturna baština nije jednostavno jer ne postoji jedan univerzalni pojam ili odgovor.

Kulturnu baštinu dijelimo na materijalnu i nematerijalnu i predstavlja za čovječanstvo zajedničko bogatstvo zbog svoje raznolikosti i partikularnosti. Zaštita kulturne baštine važna je sastavnica glede dokazivanja, raspoznavanja i definiranja kulturnog identiteta (<https://min-kulture.gov.hr/eu-kultura/kulturna-bastina/349>, Pristup: 15. listopada 2024.).

U ovome će se poglavlju detaljnije zaviriti u nematerijalnu konotaciju suhozidne gradnje, s obzirom na društvene, simboličke i identitetske vrijednosti povezane s ovom praksom. Nadalje, promatrat će se priznavanje umijeća suhozidne gradnje, kao oblika nematerijalne kulturne baštine, kako od strane UNESCO-a, tako i od strane drugih institucija.

Nematerijalna kulturna baština predstavlja temeljnu komponentu kulturne raznolikosti i identiteta zajednice. Za razliku od materijalne baštine, koja uključuje spomenike, umjetnička djela i arheološka nalazišta, nematerijalna baština odnosi se na prakse, izraze, znanja i vještine koje se prenose s generacije na generaciju. Ova vrsta baštine uključuje usmenu tradiciju, izvedbene umjetnosti, društvene običaje, rituale, prakse i zanatske tehnike, a sve to daje smisao i povezanost unutar života zajednice.

UNESCO, Međunarodna organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (*eng.* United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), 2003. usvojila je *Konvenciju o zaštiti nematerijalne kulturne baštine*, prepoznajući važnost ovog kulturnog aspekta i potrebu zaštite praksi i tradicija koje ga čine.

Člankom 2. *Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine*, UNESCO je definirao nematerijalnu kulturnu baštinu kao „prakse, reprezentacije, izraze, znanje, know-how – kao i alate, predmete, artefakte i kulturne prostore povezani s njima, koje zajednice, grupe i u nekim slučajevima pojedinci prepoznaju kao dio svoje kulturne baštine. Nematerijalnu kulturnu baštinu, koja se prenosi s generacije na generaciju, zajednice i grupe neprestano iznova stvaraju kao odgovor na svoje okruženje, njihovu interakciju s

prirodom i njihovu povijest te im daje osjećaj identiteta i kontinuiteta, promičući na taj način poštivanje kulturne raznolikosti i ljudske kreativnosti“ (<https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003>, 15. listopada 2024.).

Na temelju Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine, UNESCO je izradio Registar u koji bi se upisivali kulturni elementi i primjeri te ga podijelio u tri kategorije:

- Reprezentativni popis nematerijalne kulturne baštine čovječanstva,
- Popis nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita,
- Registar najboljih praksi očuvanja nematerijalne baštine.

Povezano s time, već 2005. i Republika Hrvatska je usvojila i ratificirala *Konvenciju o zaštiti nematerijalne kulturne baštine* i od samoga početka je sudjelovala aktivno u otkrivanju, očuvanju i promociji svojih nematerijalnih kulturnih dobara (Drenjančević i sur., 2023., str. 331.).

U našoj zemlji, proceduru upisa nematerijalne kulturne baštine u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske propisuje Ministarstvo kulture i medija.

Na temelju *Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*, „NN“ br. 145/24 (Zakon.hr, 2024.), članak 9., nematerijalna kulturna dobra dijele se u tri kategorije, i to:

- jezik, dijalekti, govori i toponimika, te usmena književnost svih vrsta;
- folklorno stvaralaštvo u području glazbe, plesa, predaje, igara, obreda, običaja, kao i druge tradicionalne pučke vrednote;
- tradicijska umijeća i obrti

Značajno, aktualna Ministrica kulture i medija, dr. sc. Nina Obuljen Koržinek, u jednom svojem predgovoru na tu temu, ističe da Republika Hrvatska provodi mnoge aktivnosti očuvanja nematerijalne kulturne baštine na temelju kvalitetnog planiranja i upravljanja elementima baštine, vodeći se smjericama međunarodne, europske i prekogranične suradnje te ističe da „ posebna je pozornost posvećena i nematerijalnoj baštini manjina u Hrvatskoj kao i pravednoj zastupljenosti različitih ugroženih skupina u lokalnoj zajednici. Tako su neki od ciljeva UNESCO-ove Konvencije iz 2003. osvješćivanje javnosti o vrijednosti i krhkosti nematerijalne baštine koja je izložena brojnim različitim društveno-povijesnim utjecajima što dovode do njezina nestajanja“ (<https://min->

kulture.gov.hr/izdvojeno/kulturna-bastina/izdavacka-djelatnost/hrvatska-nematerijalna-kulturna-bastina-na-unesco-ovim-listama-19524/19524, 18. listopada 2024.).

Od samog početka sudjelovanja u projektu upisa nematerijalne kulturne baštine na UNESCO-ov popis nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, Republika Hrvatska evidentirala je mnogo svojih dobara. Na današnji dan, a počevši još od 2009., kronološkim vremenskim redom upisa, evidentirani su:

1. Čipkarstvo u Hrvatskoj (2009.)
2. Dvoglasje tijesnih intervala Istre i Hrvatskog primorja (2009.)
3. Festa svetoga Vlaha, zaštitnika Dubrovnika (2009.)
4. Godišnji proljetni ophod kraljice ili ljelje iz Gorjana (2009.)
5. Godišnji pokladni ophod zvončara s područja Kastavštine (2009.)
6. Procesija Za križen na otoku Hvaru (2009.)
7. Umijeće izrade drvenih tradicijskih dječjih igračaka s područja Hrvatskog zagorja (2009.)
8. Sinjska alka, viteški turnir u Sinju (2010.)
9. Medičarski obrt na području sjeverne Hrvatske (2010.)
10. Bećarac-vokalno instrumentalni napjev s područja Slavonije, Baranje i Srijema (2011.)
11. Nijemo kolo s područja Dalmatinske zagore (2011.)
12. Klapsko pjevanje (2012.)
13. Mediteranska prehrana na hrvatskom Jadranu, njegovoj obali, otocima i dijelom zaleđa (2013.)
14. Međimurska popevka, tradicijski napjev Međimurja (2018.)
15. Umijeće suhozidne gradnje (2018.)
16. Umijeće sokolarenja (2021.)
17. Tripundanske svečanosti i kolo Sv. Tripuna - tradicije bokeljskih Hrvata u Hrvatskoj (2022.)
18. Tradicije uzgoja lipicanaca (2022.)
19. Transhumanca - sezonska seoba stoke (2023.)

Kako se može vidjeti (Sl. 24), radi se o vrlo impozantnom popisu u kojem su zastupljene posebnosti cijele Lijepe naše, od mora, gora i kontinenta.

Slika 24. Nematerijalna kulturna baština

Izvor: <https://min-kulture.gov.hr/> (17. studenog 2024.)

Uočljivo je iz gornjeg teksta da je *Umijeće suhozidne gradnje* upisano 2018. godine. Kada se umijeće suhozidne gradnje spominje u kontekstu očuvanja tradicijskog nasljeđa, Luciano Lago (1996., str. 17.) to vrlo dojmljivo opisuje i kaže „da je vrlo poučno zaštititi one tehnike i oblike koje nam je tradicionalno graditeljstvo ostavilo u nasljeđe, ne zbog nostalgije za nepostojećom pastirskom idilom već, prije svega, kako bismo sačuvali svjedočanstvo o seoskom radu i zajednici, s njihovim ograničenjima i njihovim nepravdama, od kojih potječemo“.

Osim toga, kroz zaštitu umijeća suhozidne gradnje prikazana je tipična valorizacija usmene tradicije, koja se prenosila s koljena na koljeno i koja kao sredstvo

nematerijalne kulturne baštine predstavlja umjetnost, društvene običaje, obredna znanja i praksu i koja se odnosi na prirodu i na svijet tradicijskog zanatstva.

Jedan od najistaknutijih hrvatskih izvođača ruralne kamene arhitekture, arhitekt Branko Orbanić iz Žminja, izjavio je: „Umijeće suhozidne gradnje upisom u UNESCO registar izazvalo je u meni veću odgovornost i ozbiljnost. To sam prenio na sve koje sam poučavao na raznim radionicama i predavanjima...Time što je to vrijedni zajednički nazivnik država Mediterana“ (Nikolić Đerić, Orlić, 2019., str. 21.).

Valorizacija i promocija nematerijalne kulturne baštine, posebice ruralnih područja, prikazuje neprocjenjiv razvojni potencijal. Uključivanjem svih dionika u tome procesu, strateškim upravljanjem moguće je povijesnu i kulturnu baštinu staviti u svojstvu razvoja ekonomskih i društvenih čimbenika ruralnog područja, na odgovoran i održiv način.

6. Valorizacija i promocija

Ovo će poglavlje prikazati važne čimbenike, valorizaciju i promociju suhozidne gradnje u suvremenim i izazovnim vremenima. Napuštanjem tradicionalnih praksi, dolazi do urušavanja i devastacije postojećih struktura, a jedna od prijetnji je i urbani razvoj. Prikazat će se inicijative za očuvanje suhozidne gradnje i istražiti će se mogućnosti koje nude održivost te će se prikazati primjeri uspješnih projekata valorizacije suhozidne gradnje.

6.1. Valorizacija

Valorizacija umijeća suhozidne gradnje predstavlja proces prepoznavanja, vrednovanja, očuvanja i zaštite. Ovaj proces može uključivati nekoliko koraka:

- Istraživanje i dokumentacija - prikupljanje informacija o lokacijama gdje su prisutni oblici suhozidne gradnje i njezina inventarizacija;
- Uključivanje zajednice - uključivanje lokalne zajednice u proces valorizacije je ključno jer zajednica treba imati centralnu ulogu u prepoznavanju i očuvanju svoje kulturne baštine (intervjui sa starijim članovima zajednice, prikupljanje usmenih tradicija);
- Edukacija i podizanje svijesti - edukacija lokalne zajednice o značaju suhozidne gradnje može pomoći u očuvanju i prenošenju tradicija na mlađe generacije (organiziranje radionica, seminara i izložbi može pridonijeti podizanju svijesti);
- Razvijanje strategija za očuvanje - na osnovu prikupljenih informacija, potrebno je razvijati konkretne strategije za očuvanje umijeća suhozidne gradnje (programi za obuku, organiziranje manifestacija ili festivala koji slave ovu tradiciju).

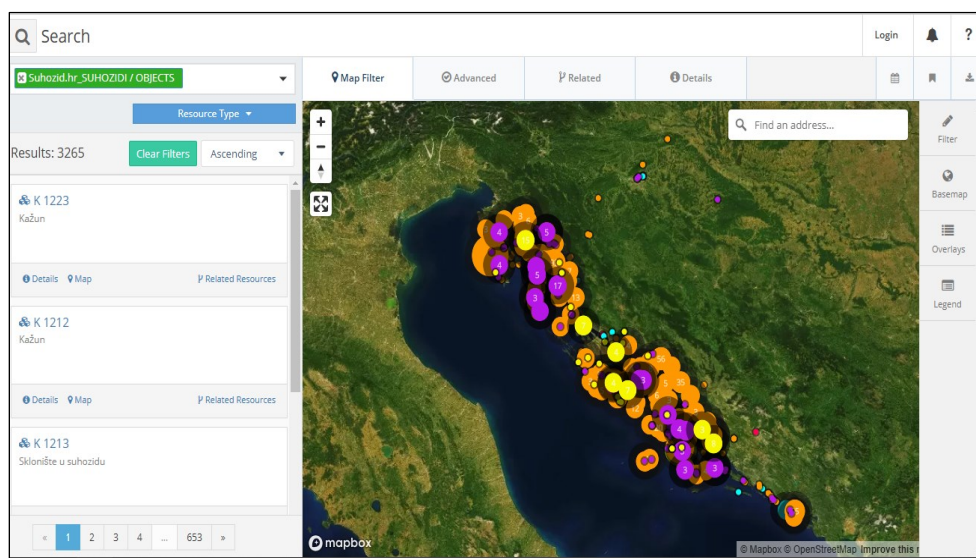
Suradnja s institucijama i povezivanje lokalnih, nacionalnih i međunarodnih institucija može pomoći u pronalaženju resursa i podrške za očuvanje tradicije. Valorizacija nematerijalne kulturne baštine je dugotrajan proces koji zahtjeva angažman i posvećenost cjelokupne zajednice, a njezin značaj leži u očuvanju identiteta i kulturne

raznolikosti. Razvijanje zakonskih okvira koji štite nematerijalnu kulturnu baštinu može biti ključno za njezin opstanak. U ovome slučaju faza valorizacije trebala bi se usko vezati i bazirati na zaštiti i obnovi suhozidne gradnje. Nadalje, da bi taj postupak i proces bio održiv, trebao bi se pozicionirati u svojstvu turizma kao sadržaj privlačnosti i interesa, kako za turiste i posjetitelje, tako i za stručnjake iz raznih akademskih područja.

Na tragu toga može se istaknuti jedan vrlo zanimljiv i sveobuhvatan projekt javno dostupan na mrežnim stranicama, a radi se o geoportalu *Suhozid.hr*. Kao što je vidljivo s poveznice, <https://suhozid.hr>, predmetni portal počeo je sa radom još 2013. te je od tada implementiran na raznim platformama. Navedeni geoportal se prije svega zahvaljujući njegovim pokretačima, stručnjacima i ekspertima fenomena suhozidne gradnje, nametnuo kao vrlo dragocjen izvor informacija za sve znatiželjne i ljubitelje umijeća suhozidne gradnje, ali i za ozbiljne profesionalce iz struke (<https://suhozid.hr/>, Pristup: 18. listopada 2024.).

Naznačeni portal sadrži mnogo živopisnih slika, kao i niz korisnih informacija poput samih lokacija objekata (suhozidi, građevine i dr.) i podataka o njihovoj gradnji. Međutim, ono što je možda najdomljivije, grafički je prikaz (Sl. 25) svih označenih i mapiranih sadržaja.

Slika 25. Ilustracija geoportala Suhozid.hr

Izvor: <https://suhozid.hr/> (18. listopada 2024.)

Prema Puljak (2023., str. 12.) puno važnih podataka i informacija glede inventarizacije i prostorne identifikacije suhozidnih objekata olakšavaju i druge digitalne platforme, poput:

- Geoportala Državne geodetske uprave <https://geoportal.dgu.hr/> (Pristup: 18. listopada 2024.)
- Katastra <https://www.katastar.hr> (Pristup: 18. listopada 2024.)
- Google karte <https://www.google.com/maps/> (Pristup: 18. listopada 2024.)

Zaštita suhozidne gradnje kao oblika nematerijalne kulturne baštine isto tako zahtijeva sveobuhvatan pristup koji uključuje obnovu, održavanje i zakonodavnu zaštitu:

- obnova - poticanje restauracije od strane lokalne zajednice i stručnjaka (važno je koristiti tradicionalne tehnike i materijale prilikom obnove);
- održavanje - kontinuirano održavanje postojećih i obnovljenih suhozida i građevina;
- zakonodavna zaštita - uključivanje umijeća suhozidne gradnje u zakone i regulative o zaštiti kulturne baštine na nacionalnoj i međunarodnoj razini.

Ova tri faktora međusobno su povezana na način da jedan bez drugoga ne bi bili potpuno djelotvorni. Oni mogu pomoći ne samo u očuvanju i zaštiti suhozidne gradnje, čime se osigurava da ovaj oblik kulturne baštine preživi, već i da se razvija u suvremenom kontekstu.

6.2. Promocija

U prošlosti su se kamene građevine često smatrale skloništima ili spavaonicama za pastire i stoku, no danas je slučaj da su se u mnogim prilikama, barem na sredozemnom području, te građevine koristile i u svojstvu turizma. Ovo tumačenje osobito je vidljivo u vinskim regijama južne Francuske, na jugu i na otocima Italije, kao i sve češće u Hrvatskoj.

Iz onoga što je prikazano u ovome radu, može se zaključiti da ruralni kulturni turizam predstavlja važan alat za promicanje ruralnog područja, s ekonomskog i turističkog stajališta. Putem kulturne baštine turisti koji dođu na neko područje imaju priliku upoznati njegovu povijest, kulturu i tradiciju, a ujedno i pojedino kulturno dobro omogućuje razvoj društvenih vrijednosti te osigurava integraciju između susjednih zemalja.

Kako se može vidjeti na slici (Sl. 26), jedan od načina promocije suhozidne gradnje je i organizacija raznih manifestacija, poput natjecanja u gradnji suhozida. U ovome slučaju se radi o organiziranju 5. Prvenstva Hrvatske u gradnji suhozida, koje je održano 2022. na otoku Cresu. Manifestaciju su organizirali u partnerstvu Grad Cres, Turistička zajednica Grada Cresa i Udruga Dragodid.

Slika 26. Prvenstvo Hrvatske u gradnji suhozida

Izvor: <https://www.turizmoteka.hr/> (23. prosinca 2024.)

Institucije, prije svega lokalne, pozvane su da odgovarajućim aktivnostima (radionice, festivali, predavanja, natjecanja), promoviraju svoju kulturnu baštinu i svoj identitet, kako među domicilnim stanovništvom, tako i prema stranim gostima i posjetiteljima.

Kulturni turizam dobiva sve više na važnosti na razini Europske unije, ali i širom svijeta. U ovome slučaju turisti koji dolaze u Hrvatsku, zahvaljujući kulturnoj baštini mogu učiti o

suhozidnoj tradiciji i o kulturi, drugim riječima, kulturni turizam se može smatrati načinom povezivanja kultura. Međutim, razvoj ovog oblika turizma zahtijeva ujedno i postojanje odgovarajućih smještajnih kapaciteta, prijevozna sredstva koja turistu omogućuju lagani dolazak do određenih lokacija.

Dakle, mora se sveobuhvatno obratiti pozornost na unaprjeđenje kulturnog turizma, valorizacijom i promocijom kako materijalne tako i nematerijalne kulturne baštine. Na taj način treba gledati i na umijeće suhozidne gradnje kao na turističku atrakciju velikoga potencijala i pronaći modalitet podizanja svijesti o njoj.

7. Park kažuna Vodnjan

Kažuni su kao ruralne građevine stoljećima bile sastavni element ovog podneblja i ruralna stvarnost Vodnjanštine. Kada je u prošlosti počelo formiranje urbanih naselja, započelo se i s obradom okolnog poljoprivrednog zemljišta. Lokalni zemljoradnici su obrađivanjem tla, na uredan i strpljiv način počeli skupljati i precizno slagati kamenje, na koje je prije toga naišao njihov plug.

Na tragu toga, cijenjena autorica Anita Forlani (1996., str. 319.), velika poznavateljica vodnjanske kulture i baštine, kaže: „I danas još ima *proština* koje svojim tankim slojem crvene zemlje pokriva vapnenac. Krčeći zemlju Vodnjanci su vadili korijenje i izdvajali kamenje koristeći ga za podizanje duž *puteljaka* (limida) i *suhozida* (masiera) - niskih graničnih zidova koji dijele posjede, te *kažuna* (casite) zidanih do naših dana uvijek istom tehnikom, dajući krajoliku posebno obilježje.“

Kažuni su oduvijek bili sigurno sklonište i zaštita od iznenadne kiše i sunca tijekom popodnevnog odmora, za noćenje kada posao nije bio završen tijekom dana, kao i za obranu žetve od lopova. Kažuni nisu samo bili u funkciji čovjeka već i njegove stoke. Kažuni su oduvijek imali temeljnu ulogu u životu naših predaka. Danas ova gradnja postupno gubi svoju funkciju zbog mehanizacije i različitih metoda obrade zemljišta, ali to ne znači da se smanjuje njihova specifičnost i značaj koji kažuni imaju za naše područje.

Oblikom i građom kažuni su izvanredno prilagođeni sredozemnom krajoliku i predstavljaju jedinstvenost suhozidne gradnje uklopljene u polja vinograda i maslinika. To seosko nasljeđe, koje bi u budućnosti moglo nestati, potrebno je temeljito i pedantno dokumentirati, valorizirati i zaštititi.

Upravo na temelju tih povijesnih i kulturnih činjenica 2012. otvoren je *Park kažuna* u Vodnjanu. Na vodnjanskom arealu ima više od 2000 tradicionalnih kažuna, što predstavlja najveću koncentraciju takvih ili sličnih građevina na području Sredozemlja (<https://www.vodnjan-dignano.hr/hr/manifestacije-/akcija-moj-kazun---la-mia-casita>, Pristup: 13. studenoga 2024.).

Park kažuna ograđen je i okružen tradicionalnim suhozidom te nekim manjim „uglavljanim“ kažunima nepravilnog oblika, koji su dio istoga zida. Unutar Parka kažuna predstavljena je izgradnja kažuna u četiri faze te je prezentirana konstrukcija kažuna u 4 temeljna koraka:

- izgradnju temelja,
- izgradnju zida do krova,
- izgradnju krova,
- četvrta faza predstavlja završetak same konstrukcije, odnosno gotov kažun.

Gradnju kažuna u fazama može se vidjeti na slici koja slijedi (Sl. 27).

Slika 27. Park kažuna, Vodnjan-Dignano

Izvor: <https://glasistrenovine.hr/arhiva-portala/pregled-vijesti/akcija-moj-kazun-novi-suhozid-za-park-kazuna-451193> (13. studenoga 2024.)

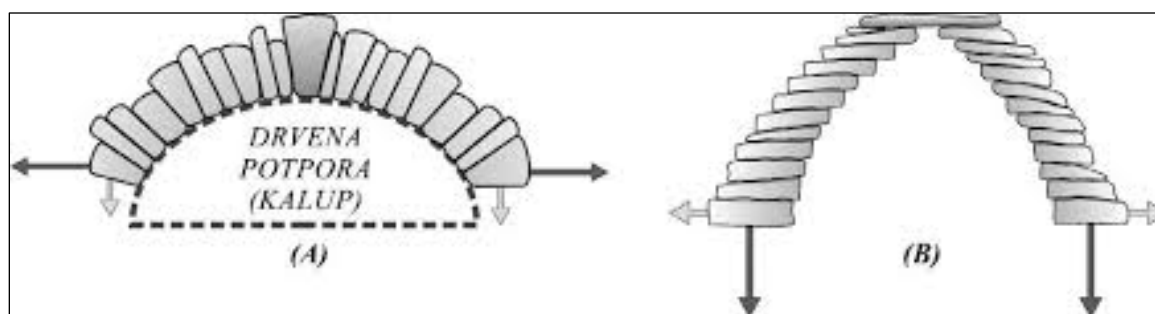
Analizirajući gornju sliku, uočljivo je da se prve dvije faze gradnje kažuna odnose na podizanje suhozida. Prva faza referira se na gradnju temelja s većim komadima

kamena postavljеним ispod razine zemlje, u iskopanom jarku polukružnog oblika. Druga faza se nastavlja na temeljima i nastavlja se do visine vijenca i nadvratnika. Već u samoj fazi planiranja gradnje kažuna važno je bilo predvidjeti smjer otvora / ulaza. U ovome slučaju smjer je jugoistok, a bio je od presudne važnosti jer je zimi štiti od vjetrova, posebice bure, dok u ljetnim mjesecima sunce nije direktno ulazilo u prostor u najtoplijem dijelu dana.

Ako je gradnja kažuna predstavljala veliki izazov nekadašnjim i sadašnjim graditeljima, svakako je gradnja krovnih konstrukcija bila najkompleksniji dio posla.

Naime, u tehnici gradnje suhozidnih kamenih konstrukcija postoje dvije vrste *kupola* (krovišta), pravog i nepravog svoda (Sl. 28).

Slika 28. Pravi i nepravi svod

Izvor: <https://hrcak.srce.hr/file/375983> (30. prosinca 2024.)

Kao što se može vidjeti u presjeku sa slike u primjeru kupole pravoga svoda (A), prevladavajući smjer sila je paralelan i označen je tamnim strijelicama prema vani, lijevo i desno. U slučaju nepravog svoda (B), prevladavajući smjer sila je okomit i označen je tamnim strijelicama prema dolje (Šunjić, 2021., str. 39.).

Kažuni, kao i drugi primjeri ruralnih građevina u okruženju, imaju upravo krovište u obliku *pseudokupole*, to jest nepravog svoda.

Na tragu toga, komparirajući *tholose*, *nuraghe*, kažune i slične građevine, Donato (1996., str. 113.) jasno kaže da „tehnika njihove izgradnje i arhitektura su istovjetne: građene su u suhozidu, imaju kružni tlocrt i krov u obliku nepravog kupole“.

Kako bi se sačuvala tradicija kažuna, Grad Vodnjan-Dignano odlučio je organizirati akciju "Moj kažun – La mia casita". Od samog početka u cijeli projekt bili su uključeni Konzervatorski odjel iz Pule i Etnografski muzej Istre u Pazinu.

Gradsko Poglavarstvo Grada Vodnjana-Dignano je još 2008. prvi puta objavilo „Javni poziv za dodjelu bespovratne potpore za obnovu kažuna“. Javni poziv objavljen je s namjerom da se lokalno stanovništvo aktivno uključi u akciju te da se obnovi što veći broj kažuna na ovom području.

Projekt „Moj kažun – La mia casita“, koji se u kontinuitetu provodi već skoro dva desetljeća, implicira obnovu što većeg broja kažuna i suhozida, kreiranjem kulturnog turističkog proizvoda, stvaranjem čimbenika za produženje turističke sezone, promoviranjem kulturnog turizma, kroz promociju i očuvanju etnološke, povijesne i nematerijalne kulturne baštine. Zahvaljujući ovome projektu provode se razne edukacije vezane za gradnju i obnovu kažuna i suhozida. Radionicama mogu pristupiti svi zainteresirani koji žele naučiti umijeće i tehnike suhozidne gradnje (<https://www.vodnjan-dignano.hr/hr/manifestacije/-akcija-moj-kazun---la-mia-casita>, 13. studenoga 2024.).

Na tragu svega gore navedenog, može se reći da Park kažuna u Vodnjanu posjeduje veliki potencijal razvoja te je moguće na njega u budućnosti implementirati razne elemente „Eko-parka“ na otvorenom. Na taj način mogao bi razviti neke od karakteristika i eko-muzeja, etno-sela ili integralnih muzeja, koji već uspješno dijeluju u okruženju i u inozemstvu.

Kako navodi Duić-Kowalsky (1997., str. 178.), „urbane sredine teže identifikaciji i prepoznavanju teritorija koji bi zajednici postali ona mjesta na kojima bi pojedinac i grupa zaživjeli kontinuitet vlastite kulture kroz prošlost, sadašnjost i budućnost. Ruralne sredine traže smisao u onome što je do nedavno bila tradicija, a sada se pretvara u potrošnu robu na tržištu industrijske dokolice. U konceptu eko-parka nastoje se primjeniti neki elementi u funkcioniranju eko-muzeja glede upravljanja, proučavanja i korištenja cjelovitog nasljeđa ruralne zajednice“.

U tom kontekstu Cetinski (2005., str. 27.) isto tako zaključuje, i kaže da "teme kao što su etno-sela još su jedan primjer autentičnih atrakcija, samo ako su prezentirane

nasljeđem i autohtonom populacijom koja sudjeluje u javnim događajima. Destinacija koja uvažava i zaštićuje svoje prirodno nasljeđe i baštinu promovira svoju izvornost i posebnost“.

8. Zaključak

Umijeće suhozidne gradnje drevno je znanje koje vuče korijene još od najstarijih civilizacija, predstavljajući ne samo tehniku gradnje, već i kulturni i umjetnički izražaj. U ovom diplomskom radu istražena je povijest, podrijetlo i prisutnost tog fenomena kroz vrijeme i prostor u kojemu se ono pojavilo. Ovaj pojam analiziran je i kao primjer nematerijalne kulturne baštine, ističući njegovu vrijednost u suvremenom kontekstu kao vrijedan turistički i ekonomski resurs.

Valorizacija i vrednovanje nematerijalne kulturne baštine od presudne je važnosti iz više razloga. Prije svega jer pomaže u jačanju kulturnog identiteta zajednica. Tradicije i nematerijalne prakse omogućuju ljudima da se osjećaju dijelom zajedničke povijesti, stvarajući međugeneracijske veze i promičući osjećaj pripadnosti. Nematerijalna kulturna baština izvor je kreativnosti i inovacija jer se tradicionalne prakse mogu reinterpretirati i prilagoditi u suvremenom kontekstu. Nematerijalna kulturna baština može generirati i dodatnu ekonomsku vrijednost. Tradicijske vrijednosti kao poseban oblik kulturnog turizma mogu privući brojne posjetitelje i turiste te potaknuti razvoj drugih područja poput gospodarstva i umjetnosti. Valorizacija ovih praksi može stvoriti prilike za zapošljavanje i pridonijeti ekonomskoj održivosti zajednica. Međutim, ključno je da se valorizacija nematerijalne kulturne baštine odvija na održiv način, kako bi se izbjegla komercijalizacija i gubitak tradicijske autentičnosti.

Očuvanje nematerijalne kulturne baštine predstavlja i brojne izazove. Globalizacija kulture prijeti opstanku mnogih lokalnih tradicija koje bi mogle biti zaboravljene ili zamijenjene drugim dominantnim kulturnim primjerima. Isto tako, promjena stanovništva ili smjena generacija može dovesti do pada interesa za tradicijom, osobito među mladima, koji bi mogli biti privučeni globalnim i digitalnim kulturnim navikama. Za rješavanje ovih izazova važno je uključiti žitelje zajednica u očuvanje njihove nematerijalne kulturne baštine. Podizanje svijesti i obrazovanje ključni su alati koji osiguravaju da nove generacije razumiju važnost tradicije i da se predano bave njezinim očuvanjem. U tom kontekstu ključna je suradnja državnih institucija, lokalnih zajednica i organizacija civilnoga društva.

Kamene građevine često su se smatrale samo skloništima ili spavaonicama za pastire i stoku, no danas je slučaj da se u mnogim prilikama, barem u mediteranskom području, te građevine koriste u svojstvu turizma. U samome radu, a posebice u drugom i trećem poglavlju, koristio se je velik broj slika kako bi se lakše i privlačnije prikazala ljepota suhozidne gradnje u svim njezinim oblicima.

Zaključno, može se kazati da su se u ovome diplomskom radu uspjeli uspješno sažeti glavni rezultati istraživanja umijeća suhozidne gradnje, kao vrijedan primjer nematerijalne kulturne baštine. Naglašena je potreba za zaštitom i unapređenjem ovih tradicionalnih običaja, ne samo radi očuvanja nematerijalne kulturne baštine, već i radi promicanja održivosti i međukulturalnog dijaloga u današnjem kontekstu.

Upravo umijeće suhozidne gradnje, što je već više puta spomenuto u ovome radu, predstavlja jedno takvo neprocjenjivo kulturno nasljeđe. Njegova prisutnost i valorizacija pomaže u održavanju sjećanja, povijesti i tradicije, djelujući kao most između prošlosti i sadašnjosti. Takav transnacionalni primjer nematerijalne kulturne baštine neprocjenjivo je blago koje obogaćuje i našu kulturnu raznolikost i pridonosi izgradnji lokalne zajednice. Njezina zaštita predstavlja kolektivnu odgovornost koja zahtijeva predanost i suradnju.

Na samome kraju, autor ovog rada se nada da će i ovaj njegov doprinos potaknuti druge na valorizaciju i prijenos nematerijalnih kulturnih vrijednosti i time omogućiti da ta bogatstva nastave živjeti, obogaćujući buduće generacije i pridonoseći međukulturnom dijalogu.

Popis literature:

1. Bodrožić S., Bubalo F., Frangeš G., Renić M., Šrajter F., *Gradimo u kamenu : priručnik o suhozidnoj baštini i vještini gradnje*, 2. izdanje, Slobodna Dalmacija, 2013.
2. Buršić Matijašić K., *Gradina Monkodonja: tipološko-statistička obrada keramičkih nalaza srednjobrončanodobne istarske gradine Monkodonja kod Rovinja*, Arheološki muzej Istre, Pula, 1998.
3. Buršić Matijašić K., *Gradinska naselja. Gradine Istre u vremenu i prostoru*, Leykam international d. o. o., Zagreb, 2008.
4. Carminati A., *Prida e piöda*, Grafica Monti, Bergamo, 2012.
5. Cetinski V., *Strateško upravljanje razvojem turizma i organizacijska dinamika*, Fakultet za hotelski menadžment, Opatija, 2005.
6. Drenjančević I., Kekez H., Kostenjak I., Poljak D., Šešo L., *Hrvatska kulturna baština*, Mozaik knjiga d. o. o., Zagreb, 2023.
7. Kale, E., *Povijest civilizacija*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
8. Miosi M., *Tholoi d'Italia: trulli e capanne in pietra a secco con copertura a tholos*, Edizioni di Pagina, 2012.
9. Monografija *Kamena zdanja i krajolici središnje i južne Istre "kažuni": inventar za povijesno pamćenje*, C.A.S.H., 1996.
10. Monografija *Vodnjan-Grad priča/Dignano- Città da raccontare*, PUO Vodnjan-Dignano, 2017.
11. Nikolić Đerić T., Orlić I., *Tradicijska znanja i umijeća: nematerijalna kultura Istre na nacionalnoj i UNESCO listama*, Etnografski muzej Istre, 2019.
12. Puljak L., *Suhozid_Ajmo*, Naklada Bošković, LAG Brač, 2023.
13. Rossit C., *Kažuni i suhozidi*, Monografija *Vodnjan-Grad priča / Dignano- Città da raccontare*, PUO Vodnjan-Dignano, 2017.

14. Starec R., *Pietra su pietra. L'architettura tradizionale in Istria*, Centro di Ricerche Storiche - Rovigno, Collana degli Atti, n. 34, Rovinj-Rovigno, 2012.

15. Živković Z., *Hrvatsko tradicijsko graditeljstvo*, Ministarstvo kulture Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb, 2013.

Članci:

1. Buršić Matijašić K., *Kameni blokovi na gradini Karaštak*, *Histria Antiqua*, Pula, 1997., str. 77.-82.

2. Duić-Kowalsky N., „Polazne odrednice eko-parkova : primjer eko-parka na otoku Cresu“, *Muzeologija*, vol. , br. 34, 1997., str. 178.-186. <https://hrcak.srce.hr/89143> (Pristup: 11. siječnja 2025.)

3. Kremenić T., Varotto M., Andlar G. (2021.), „Višeprostrorni suhozidni torovi (mrgari) kao monumentalna pastirska arhitektura. Primjeri s cresko-lošinjskog otočja (Sažetak)“. *Studia ethnologica Croatica*, 33 (1), str. 274.-274. <https://doi.org/10.17234/SEC.33.11> (Pristup: 10. prosinca 2024.)

4. Orbanić Sapundžić N., *Suhozid - ruralna arhitektura*, *Histria Antiqua*, Pula, 1997., str. 113.-118.

5. Šaravanja K., Oreč F., Kopilaš V., „Divovske kamene građevine (i) - megalitske pretpovijesne građevine - podjela, vrijeme i mjesto nastanka“, *e-Zbornik, elektronički zbornik radova Građevinskog fakulteta*, 12 (24), str. 71.-87. <https://doi.org/10.47960/2232-9080.2022.24.12.73> (Pristup: 30. studenoga 2024.)

6. Šunjić M., Tabain I., „Vrtujci i picuni“, *Lanterna: časopis za kulturu*, br. 4, 2021., str. 34.-57. <https://hrcak.srce.hr/258579>. (Pristup: 10. prosinca 2024.)

7. Zaninović M., *Obrada kamena i kamenolomi u ranoj antici srednje Dalmacije*, *Histria Antiqua*, Pula, 1997., str. 37.-45.

Internetski izvori:²

1. <https://www.britannica.com/technology/tholos-architecture> (Pristup: 15. listopada 2024.)
2. <https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003> (Pristup: 15. listopada 2024.)
3. <https://min-kulture.gov.hr/eu-kultura/kulturna-bastina/349> (Pristup: 15. listopada 2024.)
4. <https://suhozid.hr/> (Pristup: 18. listopada 2024.)
5. <https://blog.dnevnik.hr/viatrix/2020/02/1632278848/gradina-karastak-nijemi-svjedok-prapovijesnog-doba.html> (Pristup: 18. listopada 2024.)
6. <https://glasistrenovine.hr/arhiva-portala/pregled-vijesti/akcija-moj-kazun-novi-suhozid-za-park-kazuna-451193> (13. studenoga 2024.)
7. <https://www.vodnjan.hr/hr/manifestacije-/akcija-moj-kazun---la-mia-casita> (Pristup: 13. studenoga 2024.)
8. <https://www.zakon.hr/z/340/Zakon-o-zaštiti-i-očuvanju-kulturnih-dobara> (Pristup: 17. studenoga 2024.)
9. <https://www.topohvar.at/orte/sg/sg-tr-12-1/> (Pristup: 10. prosinca 2024.)
10. <https://www.mapchart.net/europe.html> (Pristup: 17. prosinca 2024.)
11. <https://tivat.travel/istrazi-tivat/kultura/> (Pristup: 17. prosinca 2024.)
12. <https://www.info-krk.com/baska/kultura/266/mrgari#> (Pristup: 21. prosinca 2024.)
13. <https://www.pplr-otokcres.info/?p=575> (Pristup: 22. prosinca 2024.)
14. <https://spartium-consulting.hr/files/gradimo-u-kamenu.pdf> (Pristup: 27. prosinca 2024.)
15. <https://www.inprovenza.it/cosa-fare/esperienze-a-tema/le-bories-e-la-pietra-a-secco-del-vauclyse> (Pristup: 29. prosinca 2024.)
16. http://www.pierreseche.com/le_capanne_in_pietra_a_secco_italiane.htm (Pristup: 29. prosinca 2024.)
17. <https://www.gov.si/novice/2023-03-29-vescina-suhozidne-gradnje-znanja-in-tehnike/#group-190643-2> (Pristup: 30. prosinca 2024.)

² Popis internetskih izvora nije predstavljen abecednim redom, već kronološkim redom od najranijeg pristupljenog izvora do posljednjeg.

Popis priloga:

Slika 1. **Gradina Monkodonja**

Slika 2. **Tumul Maklavun**

Slika 3. **Gradina Karaštak**

Slika 4. **Zemlje zajedničke nominacije Umijeća suhozidne gradnje pri UNESCO-u**

Slika 5. **Boria**

Slika 6. **Crot, lokacija Val Poschiavo**

Slika 7. **Primjer suhozidne gradnje u Sloveniji**

Slika 8. **Suhozidne građevine, otok Kythnos, Grčka**

Slika 9. **Talijanske regije s prisutnošću suhozidne gradnje**

Slika 10. **Trullo, talijanska regija Apulija**

Slika 11. **Istarski suhozid, Vodnjan**

Slika 12. **Starogradsko polje, otok Hvar**

Slika 13. **Otočić Baljenac**

Slika 14. **Gromače oko maslinika, otok Cres**

Slika 15. **Mrgari (mrgarići) u blizini Baške, otok Krk**

Slika 16. **Istarski kažun**

Slika 17. **Bunja**

Slika 18. **Trim**

Slika 19. **Istarska kamena šterna, Mrgani**

Slika 20. **Centralna lokva u Trolokvama, Brač**

Slika 21. **Obnova krušne peći, Rakalj**

Slika 22. **Potrebni alati i oprema**

Slika 23. **Presjek dvostrukog i jednostrukog suhozida**

Slika 24. **Nematerijalna kulturna baština**

Slika 25. **Ilustracija geoportala Suhozid.hr**

Slika 26. **Prvenstvo Hrvatske u gradnji suhozida**

Slika 27. **Park kažuna, Vodnjan-Dignano**

Slika 28. **Pravi i nepravi svod**

Sažetak

Umijeće suhozidne gradnje predstavlja jedinstveni i dragocjeni primjer nematerijalne kulturne baštine. Ova tehnika tradicijskog graditeljstva, u kojoj se kao materijal koristi isključivo kamen, nije samo jedan oblik arhitekture već i nematerijalno dobro izraženo kroz puno povijesnih, kulturnih i društvenih značenja. Cilj ovog diplomskog rada bio je analizirati umijeće suhozidne gradnje kao nematerijalno dobro, ispitujući njegovu kulturnu vrijednost, tehnike gradnje, tradicionalne prakse i aktualne izazove za njegovu zaštitu. Kroz rad je prikazan povijesni pregled suhozidne gradnje, od njezinih početaka u drevnim civilizacijama do njezinog širenja u novije doba. Istraženi su različiti stilovi i tehnike usvojene u različitim kulturama, na temelju suhozida i tradicionalnih građevina. Komparativnom analizom ukazalo se na sličnosti i razlike u graditeljskim praksama te njihovo kulturno značenje. UNESCO kao krovna organizacija, ali i mnoge druge zemlje, priznali su i zaštitili umijeće suhozidne gradnje kao vrijedan oblik nematerijalne kulturne baštine, naglašavajući njezinu važnost ne samo kao tehniku gradnje, već i kao izraz lokalne kulture i identiteta. U tom kontekstu suhozidna gradnja nije samo način gradnje, već postaje simbol održivosti i prilagodbe izazovima okoliša. Danas se može kazati da suhozidna gradnja na neki način doživljava svoju renesansu, zahvaljujući rastućem interesu za održivom arhitekturom i ekološko prihvatljivim tehnikama. Ovaj oblik gradnje je ekološki prihvatljiv jer koristi lokalne materijale i zahtijeva malo ili nimalo energije za gradnju. Osim toga, suhozidne konstrukcije često su otpornije na ekstremne vremenske prilike kao što su poplave i potresi, od tradicionalne gradnje. Zaključno, suhozidna gradnja predstavlja tehniku gradnje bogate povijesti i kulturnog značaja. Kroz stoljeća i različite civilizacije pokazala je ljudsku sposobnost prilagodbe i interakcije s okolišem. Danas, dok se suočavamo s izazovima klimatskih promjena i održivosti, bitno je ponovno otkriti i unaprijediti ove tradicionalne prakse koje nam nude inovativna i ekološki prihvatljiva rješenja. Suhozidna gradnja nije samo nasljeđe prošlosti, već i prilika za izgradnju održive budućnosti.

Ključne riječi:

Nematerijalna kulturna baština, suhozidna gradnja, UNESCO, Hrvatska, kažun

Summary

The art of dry stone walling represents a unique and valuable example of intangible cultural heritage. This traditional building technique, in which stone is used exclusively as the material, is not just a form of architecture but also an intangible asset expressed through a wealth of historical, cultural, and social meanings. The aim of this thesis was to analyze the art of dry stone walling as intangible heritage by examining its cultural value, construction techniques, traditional practices, and current challenges for its protection. The paper provides a historical overview of dry stone walling, from its beginnings in ancient civilizations to its expansion in modern times. Various styles and techniques adopted in different cultures based on dry stone walls and traditional buildings have been explored. A comparative analysis highlighted similarities and differences in construction as a valuable form of intangible cultural heritage, emphasizing its importance not only as a building technique but also as an expression of local culture and identity. UNESCO, as the leading organization, along with many other countries, has recognized and protected the art of dry stone walling as a valuable form of intangible cultural heritage, emphasizing its importance not only as a building technique but also as an expression of local culture and identity. In this context, dry stone walling is not just a method of building but becomes a symbol of sustainability and adaptation to environmental challenges. Today, it can be said that dry stone walling is experiencing a sort of renaissance, thanks to the growing interest in sustainable architecture and environmentally friendly techniques. This form of walling is ecologically friendly because it uses local materials and requires little or no energy for walling. Additionally, dry stone structures are often more resistant to extreme weather conditions than traditional buildings. In conclusion, dry stone walling represents a building technique rich in history and cultural significance. Throughout centuries and different civilizations, it has demonstrated human adaptability and interaction with the environment. Today, as we face the challenges of climate change and sustainability, it is essential to rediscover and enhance these traditional practices, which offer innovative and environmentally friendly solutions. Dry stone walling is not just a heritage of the past, but also an opportunity for building a sustainable future.

Keywords:

Intangible cultural heritage, dry stone walling, UNESCO, Croatia, kažun

Prijevod na engleski jezik: Matea Macan, univ. mag. philol. angl. et phil.